

בס"ד

מדריך למורה לספר:

הדקדוק

באשון שלי

לכתה ח'

לימוד וחידוד

נושאים בדקדוק ובתחביר
בשילוב תשומת-לב לכתוב,

להבנה ולהבעה

מאת: א. כהן

תוכן העניינים

1	א. מיקומו של הספר ברצף סדרת "הדקדוק בלשון שלי"
	ב. הנושאים בספר ומה שמאחוריהם
3	* הברה להתחלה טובה
4	* הפועלים חוזרים לבנות בניינים
5	* כניסה לעולם השמות
6	* זהירות! הגרון נפתח...
7	* שימוש מדוקדק באותיות השימוש
8	* מתחברים לתחביר
	ג. חלוקת הספר ליחידות לימוד, פתרונות והארות
11	* הברות - שבעה שיעורים
17	* שבעת הבניינים - עשרה שיעורים
22	* בעולם השמות - תשעה שיעורים
28	* השפעת האותיות הגרוניות - תשעה שיעורים
33	* אותיות השימוש - עשרה שיעורים
37	* פרקי תחביר - עשרה שיעורים

הערה: החומר בספר זה מתפרסם בסך הכל על חמישים וחמישה שיעורים (כולל שיעורי חזרה ומבחן). כמובן שיש להתגמש בהתאם לצורך. מומלץ להקדיש שני שיעורים שבועיים למקצוע, אך במוסדות שבהם שיעור שבועי אחד ניתן לדלג על חלק מן נושאי המשנה כפי שיפורט בהמשך המדריך.

מיקומו של הספר ברצף סדרת "הדקדוק בלשון שלי"

סדרת "הדקדוק בלשון שלי" הקניית הנושאים נעשית בצורה ספירלית, כפי שתוכלו לראות בטבלה המופיעה בעמוד קודם. אותו נושא נלמד בכיתות שונות, אלא שבכל פעם מתרחב המעגל ומעמיקים יותר. בנושא כינויי הגוף בדקדוק, למשל, יכירו התלמידים בכיתה ד' את הכינויים בשמות הגוף המוכרים להם - אני, אתה, את וכו'. יבינו את המשמעות של כל שם גוף, יתייחסו גם לכתוב שלו, ובנוסף לכך - יתוודעו גם לסדר המקובל בעשר ההטיות של הפועל. בכיתה ה' יפגשו התלמידים עם כינויי הגוף הדקדוקיים: מדבר, נוכח, נוכחת וכו' וכן עם החלוקה של גוף ראשון, שני שלישי. בכיתה ו' יחזרו התלמידים על הכינויים שנלמדו וישתמשו בהם לצורך ניתוח פעלים ולצורך בניית פעלים. בכיתה ז' יהפוך השימוש בכינויי הגוף לאוטומטי בתוך כלל משימות ניתוח הפעלים בשבעת הבניינים.

רוב הנושאים שנלמדו עד כה בדקדוק. מטרת הלימוד בכיתה ח' היא להטמיע את הנושאים החשובים שנלמדו בדקדוק בבית הספר ולהביא את התלמידים ליישום הנלמד בשפתם ובלימודי המשך בתחומים השונים. הכרה ראשונית עם משקלי השמות נערכה בכיתה ד'. נטיית השמות והסמיכות נלמדו בהרחבה בכיתה ה'. היכרות עם אותיות השימוש השונות נערכה בפריסה בכיתות ה', ו'. הקניית יסודות הניקוד וניקוד הפעלים נערכה בכיתה ז', וכאן - ספר הסיום - נקבצו כל הנושאים בחזרה מקיפה.

החזרה על הנושאים אינה נערכת כחזרה בעלמא. הלימוד החוזר נערך תוך העמקה והרחבה באמצעות הכרת חוקים דקדוקיים הגורמים לכללים המוכרים. הפרק הראשון בספר זה עוסק בחוק ההברות הפותח צוהר להבנת כללי הניקוד הראשוניים. זוהי זווית ראייה חדשה שתמשיך ותקרין בנושאים נוספים הנלמדים בספר. בדרך זו הלמידה של הנושאים המוכרים לא תשעמם את התלמידים ותגרום להם ללמוד מתוך הנעה והנאה. גם במהלך לימוד הנושאים עצמם מתחדדות נקודות שונות באופן שתורם לגירוי חדש ומאתגר ומביא להבנה. הקפדנו לערוך את עבודות החזרה מהבט חדש, לצורך מסויים ולא רק "כדי לחזור". לדוגמה: חזרה על יסודות הניקוד כדי לחלק נכון מילים להברות וכד'.

יוניפיס קרקוקייס שהתלמידים עתידים להיפגש עימם בלימודי המשך העל יסודיים מובאים בספר. מושגים כמו: התבטלות הקמץ, ריחוק הטעם, חוק ההידמות, פירוק צרור עיצורים, כיווץ דיפטונג ועוד - כבר לא יהיו נעלמים כמקודם. הם יופיעו, כל מונח בהקשר לתופעות הדקדוקיות שלו, ויילמדו בצורה הדרגתית. לכל מונח חדש הצמדנו **איור** מתאים שישמש **כתומך זיכרון לשם המושג ולמה שהוא מייצג**.

יוניפיס תוכלו למצוא סגנון של **שאלות סגורות** לבחירה של האפשרות הנכונה, כמו למשל:

- א. הילדים המתינו **פְּחָצִי** שעה עד לְפִתִּיחַת החנות.
- ב. הילדים המתינו **פְּחָצִי** שעה עד לְפִתִּיחַת החנות.
- ג. הילדים המתינו **פְּחָצִי** שעה עד לְפִתִּיחַת החנות.
- ד. הילדים המתינו **פְּחָצִי** שעה עד לְפִתִּיחַת החנות.

יוניפיס זו שכיחה במבחנים החיצוניים בלימודים העל יסודיים, ומכינה לקראתם את התלמידות שאמורות להיבחן בהם בהמשך. אבל גם תלמידים שעתידיים להמשיך את לימודיהם בישיבות יפיקו תועלת מצורה זו המחדדת נקודות מסויימות בכל נושא, ומקרבת את הלימוד לשיח היום יומי. כך מגיעים התלמידים ליישום הנלמד בשפת היום יום ולדיבור מדוייק ומכובד. יש לציין כי בעת בדיקת עבודות אלו על המורה לבקש **לנמק את הבחירה**, כך יעבדו התלמידים מתוך הבנה ולא מתוך ניחוש.

הנחמה הוא דרך לימוד נושאים שונים בספר זה, לדוגמה: מתוך לימוד השינויים הנגרמים בניקוד בהשפעת האותיות הגרוניות, נוכל להבחין בהבדלים ולהסיק מכך על הכתיב של המילים. אם המילים נהגות באופן הרגיל - כנראה שאין בהן אותיות גרוניות (כ' ולא ח' וכד'), אך אם נשמעות בצורה המיוחדת לגרוניות - הכתיב הוא בגרונית.

חזרה על כל נושא מופיעות בסוף פרק הלימוד. הן עשויות להינתן כשיעורי בית לפני שיעור חזרה למבחן. בשיעור החזרה יש לבדוק יחד עם התלמידים את העבודות ולחזק את הנדרש. מומלץ לקחת מספר ספרים לבדיקה מדוקדקת ע"י המורה על מנת ליצור אווירה רצינית בעת בדיקת העבודות. ניתן לנסות לשלב גם "הוראת עמיתים" בבדיקה של עבודות החזרה תלמיד אחד על ידי חברו בעת שיעור החזרה. בכיתה בה נלמדו הנושאים באופן חלקי ולא רציף על המורה לבדוק אילו משימות מתוך עבודות החזרה התלמידים יוכלו למלא, ולדרוש רק אותן. את המבחן ניתן לערוך במתכונת עבודות החזרה.

הנושאים בספר ומה שמאחוריהם

1. הברה להתחלה טובה (עמודים 1 - 20)

חוקי ההברות:

1. הברה פתוחה לא מוטעמת תנוקד בתנועה גדולה.
2. הברה סגורה לא מוטעמת תנוקד בתנועה קטנה.
3. הברה מוטעמת תנוקד בדרך כלל בתנועה גדולה.

ולכל סוג הברה, פתוחה או סגורה, ישנם מקרים חריגים רבים היוצאים מכלל זה.

סמל מנת שלא לסבך את התלמידים החלטנו להקנות רק את שני הכללים הראשונים שהנם מוחלטים (ללא יוצאי דופן). כללים אלו מספיקים למילוי מטרות הקניית נושא זה, ואלו הן:

- A. היכרות עם מה שעומד מאחורי כללי הניקוד.
- B. חלטה על יסודות הניקוד שוואים ודגשים לצורך יישומי (ולא רק על מנת לחזור...).
- C. הכנה לקראת פרקי הלימוד הבאים בהם נזכיר את המושגים: הברה, שווא מרחף.
- D. מוויית ראייה חדשה ומעניינת ללימוד הדקדוק בכל נושא שנלמד בעבר או יילמד בעתיד.

סמל חוקי הברות נקבע הניקוד במילים השונות - בתנועות קטנות או גדולות. ידיעת חוקי הברות מחייבת התייחסות לגורמים כמו: חלוקה להברות, טעם, שוואים ודגשים.

פרק שני מחזקים התלמידים את יסודות הניקוד שכבר נלמדו. זאת משום שלצורך החלוקה להברות על התלמידים לשוב ולהבחין בין סוגי השוואים: שווא נע (שמצטרף להברה הבאה) ושווא נח (שמצטרף להברה הקודמת). וכן בין סוגי הדגשים (דגש חזק סוגר את הברה שלפניו). וכן בין סוגי התנועות (תנועה גדולה ותנועה קטנה - בחוק הברות). חזרה כזו, הנעשית לצורך יישומי, יעילה ומהנה.

סמל הניקוד שהתחדשו כאן הם החלוקה להברות, הברה סגורה והברה פתוחה, והטעם: מלעיל או מלרע. כמו כן נערכה היכרות עם השווא המרחף שלעניין החלוקה להברות דינו כדין שווא נח.

כחוק ההברות נשתמש, כאמור, בהמשך: בשלב ההיכרות עם משקלים שונים בשמות העצם. שם, יבינו התלמידים מה המקור לניקוד המילה הבסיסית במשקל, לדוגמה נשווה בין המשקלים: יָיָ / יָיָ. באחד, התנועה הראשונה היא קמץ (תנועה גדולה) מכיוון שהיא בהברה פתוחה בלתי מוטעמת. ובשני, התנועה הראשונה היא פתח (תנועה קטנה) מכיוון שהיא בהברה סגורה (בדגש חזק) בלתי מוטעמת.

פועל זכיר את חוק ההברות כבקרה על הניקוד המוכר לנו. לאחר התייחסות פרטנית לכל אלמנט בפועל (שורש, זמן, גוף ובניין) והשפעתו על הניקוד, נזכיר ונדקוק האם אכן הניקוד תואם לחוקי ההברות שנלמדו.

חוק הברות היא שחוק ההברות ישפיע גם על "הרגש הדקדוקי" של התלמידים, שיוכלו לחוש טעות צורמת בניקוד גם אם אינם זוכרים בדיוק את הניקוד הספציפי. לכן הדגשנו מצבים מיוחדים כמו: תנועה קטנה לפני דגש חזק. (שהרי דגש חזק סוגר את ההברה, והברה סגורה בלתי מוטעמת תנוקד תמיד בתנועה קטנה).

2. הפועלים חוזרים לבנות בניינים...

(עמודים 22 - 62)

פרק נבדק בספר מוקדש לחזרה על ניקוד הפעלים בגזרת השלמים בשבעת הבניינים. מכיוון שבמוסדות לימוד על יסודיים רבים נוהגים לערוך מבחני כניסה כבר בתקופת כסלו, החלטנו לשלב פרק זה בשליש הראשון של הספר. כך, תוכלו התלמידות הנבחנות לגשת מוכנות למבחן הכולל גם פרקי דקדוק המחייבים שליטה בניקוד פעלים בשבעת הבניינים.

לפרק זה ארבע מטרות דידיקטיות מרכזיות:

א. לרשון את הזיכרון בכל הנוגע לניתוח ולניקוד של פעלים.

ב. לנתח כלים נוספים לניתוח יעיל ולניקוד קליל של פעלים.

ג. לרשיע את השפעת האלמנטים השונים הקשורים בפועל (זמן, גוף, שורש ובניין) על הניקוד הסופי.

ד. לרשיע את ההבחנה בין פעלים דומים, להתמודד עם מוקשים, ולהגיע לשליטה מליאה גם בניתוח וניקוד פעלים שאינם מוכרים. לעומת עבודות החזרה המופיעות בסוף ספר "הדקדוק בלשון שלי" לכיתה ז', בספר זה שילבנו גם פעלים בשורשים בלתי שכיחים בשפה ועמידה על הבדלים דקים בין פעלים.

3. כניסה לעולם השמות

(עמודים 63 - 99)

le parler פרק זה עוסק בהכרת מספר משקלים בשם וניקוד נטיותיהם. אך כדי להכין את התלמידים לכך, עלינו לרענן את הנלמד בנושא שם העצם בשנים הקודמות, בעיקר בכיתה ה'. לפיכך נמצא בפרק זה פרקי משנה קצרים העוסקים ב:

1. *paucien* בשם: צורת **נפרד, נסמך, נצמד** - ביחיד וברבים בכל צורה. כמו למשל: בַּיִת, בָּיִת, בַּיִת-... , בַּיִת. וכך ברבים: בָּתִּים, בָּתִּים-... , בָּתִּינִי. בשלב הקניית ניקוד הנטיות נשתמש במושגים אלו בעיקר לבניית נטיות לפי נתונים. (עיינו במשימה ב' בעמוד 90).

2. *pauc* שכיחות השגיאות הלשוניות בהחלפת לשון **זכר בנקבה בשמות עצם** בכלל, ובשמות מספר בפרט שילבנו כאן טבלת סיכום לשמות המספר והתייחסות לזיהוי המין בשמות העצם. שאלות סגורות כמו בעמוד 71 בספר, מופיעות תמיד במבחני החוץ ומוכיחות עד כמה הנושא נחוץ. על המורה לבחון את הצורך בהרחבת הנושא או להשאירו כהעשרה לבחירה. אין לחלק זה השלכות על המשך הלימוד בספר.

3. *pauc* "**כינויי שייכות**" מכנים את הצורנים (אותיות וניקוד) הנוספים לשמות בצורת ה"נצמד" - בנטיות השייכות (ראו עמוד 72 בספר). על מנת להגיע מוכנים לרכישת ניקוד הנטיות של משקלים שונים על התלמידים לשלוט בניקוד **כינויי השייכות** ביחיד וברבים. נושא זה נלמד בהרחבה בכיתה ה', אך על כשם שבפועל הקדשנו פרק נרחב לחזרה על ניקוד הפעלים, כך כאן עלינו לחזור על ה**ניקוד המפורט של כינויי השייכות** ביחיד וברבים בכל נטיית שם, כשלב ראשון לפני הכרת המשקלים ונטיותיהם. כמו כן עליהם לשים לב ל**כתיב** המשתנה מיחיד לרבים, כאשר ברבים מופיעה האות י' בכל הנטיות. לעיתים היא האות היחידה המבדילה בין צורת היחיד לרבים. (שכננו - שכנינו).

4. *pauc* ראשונית עם **משקלים** בשם נערכה בכיתה ד'. כעת חוזרים ונפגשים עם המושג "משקל" הכולל תבנית של אותיות מוספיות וניקוד. על התלמידים לשלוט במושגי "שורש" "מוספיות" על מנת להיכנס לתבנית הנטיות. הבהרה: המילה היסודית של כל נטייה היא המילה בלשון יחיד. במילה היסודית ייתכנו שני חלקים: שורש ומוספיות (סְפֻלֹת), או שורש בלבד (סְפֻל). על המילה היסודית ניתן להוסיף צורני ריבוי (ים, ות, ים), או צורנים של כינויי שייכות (ג, ה, ו, ה, וכו').

כחלק מה'יקר' בפרק השמות מוצגים המשקלים בכמה קבוצות מן הקל אל הכבד. בקבוצות הראשונות המילה היסודית מופיעה כמו שהיא בהטייה ורק נוספות לה צורני כינויי השייכות (מְלָבוֹשׁ - מְלָבוֹשֶׁךָ). בקבוצה הרביעית, האחרונה, ישנה תופעת התבטלות הקמץ אשר גורמת לשינוי בניקוד המילה היסודית מקמץ בצורת הנפרד (צְמִיד) - לשווא בנטייה, בצורת הנצמד (צְמִידִי). לפני שמתחילים להכיר את המשקלים השונים ונטיותיהם, יש לדאוג לכך שהתלמידים מבינים את המושג של "משתנה בנטייה" או "אינו משתנה בנטייה", לצורך כך הוקדש עמוד 80 בספר.

אחר ההיכרות עם משקלי ארבע הקבוצות, הקדשנו שיעור ללימוד ההבחנה בין משקלים הדומים בצלילים אך שונים בניקודם. בשיעור זה נקנה גם את תופעת "ריחוק הטעם" שגרמה להתבטלות הקמץ במשקלים הקמוצים ובנטיית הפועל בגופים נוכחים ונוכחות בעבר (עמודים 89 - 91). לפי הדרך המוצעת בספר יוכלו התלמידים לדעת לנקד גם את המילים היסודיות במשקלים הללו.

4. זהירות! הגרון נפתח... (עמודים 106-125)

האותיות הגרוניות (א, ה, ח, ע וגם ר) גורמות לשינויים בניקוד בסביבתן על מנת להקל על ההגייה. הן לא מקבלות שווא נע (ולעיתים גם נח) ובמקומו יבוא חטף. הן לא מקבלות דגש ולפעמים תקבלנה תשלום לדגש באות שלפניו. לאותיות הגרוניות השפעות נוספות של הנמכת תנועה בסביבתן.

הקשור לגרוניות וחיוני לפי תוכנית הלימודים הוא ההימנעות מדגש באותיות הגרוניות ותשלום דגש בעת הצורך. דרך הלימוד בספר ידעו התלמידים מתי הגרונית מקבלת תשלום דגש ומתי לא, איזה תשלום דגש בכל מצב בשם ובפועל. הם גם ילמדו לנתח פעלים שאחת מאותיות השורש שלהן היא גרונית וניקודן המקורי השתנה עקב כך (בְּאֵר - פִּעַל).

ההגדרה: כללי תשלום הדגש קובעים כי את תשלום הדגש מקבלות כל הגרוניות כאשר מדובר בדגש משלים כמו המופיע בבניין נפעל (אֶחָקֵךְ, אֶרְשֶׁם וכד'), אך כאשר מדובר בדגש תבניתי מקבלות הגרוניות תשלום דגש לפי "מנורת התשלומים" (ראו עמוד 110 בספר). בספרנו זה לא התייחסנו להבחנה בצורה הנ"ל על מנת למנוע בלבול בין המושגים "דגש משלים" ל"תשלום דגש". ההבחנה בספרנו היא לגבי תשלום דגש בפועל - בבניין נפעל בכל הגרוניות (דגש משלים), ובבניינים הכבדים (דגש תבניתי) לפי מנורת התשלומים. כשהתייחסנו לתשלום הדגש בשם העצם הצגנו רק שמות שבהם דגש תבניתי שהתשלום בו הוא לפי "מנורת התשלומים".

8 המורה להפעיל שיקול דעת ולהחליט האם ללכת לפי סדר ולהרחיב גם בנושאים הנוספים:

9 *אישי* והחטפים אשר דרכו לומדים מתי השווא מוכרח להפוך לחטף תחת גרונית, מתי הוא מוכרח להישאר כשווא ומתי שתי האפשרויות תקינות. בכיתה שבה ההספק ו/או ההבנה אינם גבוהים ניתן לדלג על העמודים 104, 105 ולהסתפק במודעות לאפשרות שבגרוניות יופיע חטף במקום שווא.

10 *הגרוניות* לתופעות נוספות. בספרנו זה התייחסנו לשתי תופעות שכיחות המשפיעות על ניקוד המילה באופן משמעותי: פתח גנובה (שֹׁכַח במקום שֹׁכַח כמו לֹמֵד) והנמכת תנועה (שֹׁכַח במקום שֹׁכַח כמו לֹמֵד). מודעות לתופעה זו מסייעת לשמירה על כתיב נכון - כאשר צורת המילה מיוחדת סימן שלה"פ היא גרונית (ח, ע) ולא רגילה. גם נושא זה נתון לשיקול דעתו של המורה, הוא עשוי להועיל לתלמידים רבים, אך אינו הכרחי מבחינת תוכנית הלימודים.

5. שימוש מדוקדק באותיות השימוש (עמודים 126-154)

11 *א* אותיות השימוש, כאמור, הכירו התלמידים בשנים הקודמות. (מ.ש.ה.כ.ל.ב. בכיתה ה', ו-ו' החיבור בכיתה ו'). אך רק בשנה זו ניתן ללמדן כולל הניקוד המפורט. נושאי המשנה הנדרשים כהכנה להקניית הניקוד המלא של אותיות השימוש הם:

12 *א* . שווא מרחף - אותיות ו.כ.ל.ב. הנוספות לפני מילה הפותחת בשווא מנוקדות בחיריק וגורמות לשווא שאחריהן להיחשב כמרחף שאותיות ב.ג.ד.כ.פ.ת. אחריו לא תקבלנה דגש קל.

13 *ב* . תשלום דגש - גרוניות המופיעות אחרי אותיות מ.ש.ה. היו אמורות לקבל דגש, אך משום שאותיות גרוניות אינן מקבלות דגש הן תשארנה תמיד רפויות ולעיתים תגרומנה לשינוי בניקוד אותיות השימוש.

14 *ב* התחלנו במודעות לחיוניות השימוש באותיות השימוש בשפתנו, ועברנו מייד לניקוד אותיות השימוש במצבים השונים. בכיתות שנצפה בהן קושי בשמירה על מוסכמות הכתיב הקשורות לאותיות השימוש יש להדגיש כי כאשר נוספות אותיות השימוש הן הופכות לחלק מן המילה, נכתבות בצמוד אליה ללא אותיות אהוי נוספות (מִבֵּיתוֹ ולא מי ביתו, לְבֵית וְלא לה בית).

15 *ב* אותיות השימוש מופיעות האותיות מ.ש.ה. בניקודן הרגיל, ואח"כ בניקוד המיוחד לפני גרונית. רצוי לערוך בוחן על קבוצה זו בנפרד לפני שממשיכים לשאר אותיות השימוש.

במקצוע ההגייה נלמד הניקוד של אותיות השימוש וכל"ב. ניקוד אותיות אלו משתנה במצבים שונים. גם בין אותיות אלו נמצא הבדלים; לא כל הכללים משותפים לכל"ב ול-ו' החיבור. על כן השתדלנו לדרג את ההקנייה שלב אחר שלב, כאשר בכל פעם התלמידים מכירים תופעה הגורמת לשינוי בניקוד אותיות השימוש וכל"ב, מתרגלים במילים ומסכמים בטבלה את הכללים. על המורה לכוון את הפעילות ולמלא עם התלמידים כראוי את טבלאות הסיכום. יש לעקוב כי הטבלאות תושלמנה ללא שגיאות. לפיכך, לאחר שהתלמידים סיימו למלא את הטבלה בספרם, מומלץ לשרטט את הטבלה על הלוח ולתת לכל תלמיד לבדוק את טבלת רעהו תוך מעקב ובדיקה מדגמית של המורה.

בהמשך תוכלו טבלה המסכמת את כללי הניקוד של כל אותיות השימוש בכל המצבים.

6. מתחברים לתחביר! (עמודים 155-188)

"תורת הצל"ח", התחביר, הוא הפרק העוסק במבנה המשפט ובקשר בין המילים שבונות אותו. נוגע בסדר המילים במשפט, ביחסים ביניהן ובסימני הפיסוק המתאימים. העיסוק בתחביר אמור להיות מעניין יותר מהעיסוק בדקדוק משום שהוא עוסק במשפטים שניתן להנות מתוכם, ולא רק מילים בודדות.

בהמשך תוכלו רמות שונות מבחינות שונות.

10. הנשוא: ברוב המשפטים הנשוא הוא פועל, ואז קל לזהותו ולהמשיך בזיהוי שאר חלקי המשפט. אך ישנם משפטים שבהם הנשוא הוא שם עצם, המכונה "משפט שמני" ובו קשה יותר לזהות את הנשוא.

11. המשפט: 1. משפט פשוט - בעל נושא אחד ונשוא אחד, כמו: הדבורה מוצצת צוף בעזרת חדק.
2. משפט מחובר - בעל שני נשואים, ומחובר על ידי ו' החיבור או מילת קישור, כמו: הדבורה מוצצת צוף ומאכסנת אותו באבר מיוחד בקצה גופה.
3. משפט מורכב - בעל שני נשואים, ומורכב משני חלקים שאחד משועבד לשני בעזרת מילת שיעבוד, כמו: הדבש כשר למאכל משום שהוא לא נוצר לאחר עיכולו בגוף הדבורה, אלא בצמוד לגופה.

12. המשפט: 1. משפט חיווי - המספר עובדה, מביע דעה וכד', בסופו - נקודה. 2. משפט שאלה - המציג שאלה, בסופו - סימן שאלה. 3. משפט קריאה - מביע התרגשות או פקודה, בסופו - סימן קריאה.

כַּרְקִי הַתְּחִיבִיר בספר זה נעסוק ברובד הבסיסי ביותר של המשפטים: **משפט חיווי פשוט שבו הנשוא הוא פועל**. בכל המשפטים שהמורה תוסיף לתרגול עליה להקפיד לא לנסח באופן שיגרום למשפט מחובר, מורכב, או שאין בו פועל.

הַחֲלִיקִי הַעִיקְרִי במשפט הם: נושא (עליו מדובר במשפט, אליו מתייחס הנשוא ואין לפניו מילת יחס). נושא (מציג את החידוש על הנשוא).

כַּרְקִי הַתְּחִיבִיר נחשבים כחלקים בסיסיים במשפט. כאשר הם נחוצים - בלעדיהם המשפט לא ייחשב שלם, לדוגמה: יוסף פגש את שכנו בחנות. ללא התוספת המודגשת - הפועל היה חסר, הפועל "פגש" נקרא פועל "נצרך", צריך מושא שיקבלו. מקובל לחלק בין מושא ישיר שעונה לשאלה "את מה", לבין מושא עקיף שעונה לשאלה המתחילה באותיות בכל"ם או מילת קישור + מה (במה, כמה, למה, ממה, וכן על ידי מה, בשביל מה וכד').

הַתְּיֹאֵרִי הַפְּעִילִי את המשפט בנתונים נוספים: תיאורי זמן, מקום, סיבה, תכלית, וויתור, תנאי וכד' פרטים המתארים כיצד נעשתה הפעולה במשפט. התיאורים מוסיפים מידע, אך גם בלעדיהם המשפט נחשב שלם.

הַתְּיֹאֵרִי הַתְּאֹרִי תאור של כל שם עצם המופיע במשפט. לעיתים הלוואי עשוי להחליף את שם העצם, לדוגמה: הצדיק, רבי לוי יצחק מברדיטשוב, חיפש תמיד סנגוריה על ישראל. במקרה כזה נחשב הלוואי כ"לווי תמורה". שאר הלוואים לא נחלקים בשמם, בין אם הם מתארים את הנושא ובין אם הם מתארים כל שם עצם במשפט המופיע בתוך תיאור מקום, או מושא וכד'.

כַּרְקִי הַתְּחִיבִיר, מוצגים המושגים הנ"ל ברמתם הבסיסית ללא חלוקה פנימית:

כַּרְקִי הַתְּחִיבִיר - תמיד פועל.

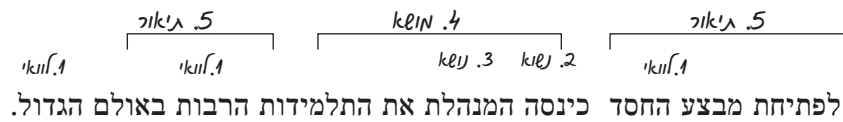
כַּרְקִי הַתְּחִיבִיר - מקבל את הפועל ע"י שעונה לשאלות שנשאלות על הפועל, ופותחות במילה "את" או בכל"ם או כל מילת קישור + המילה "מה". ללא חלוקה פנימית של מושא ישיר ומושא עקיף.

כַּרְקִי הַתְּחִיבִיר - מתאר כל שם עצם במשפט, ללא חלוקה פנימית של לוואי תמורה או אחר.

כַּרְקִי הַתְּחִיבִיר להרחבת המשפט יש לוודא כי התלמידים שולטים בזיהוי "גרעין המשפט" הנשוא והנושא. לשם כך ניתנו העבודות בעמודים 181-179.

הר הפסולה בעת "ניתוח" משפט וזיהוי חלקיו המומלץ בספר זה הוא: זיהוי הנשוא ואחריו הנושא. דרך זו נבחרה מתוך השיקול להקל על התלמידים במשפט שבו הנשוא הוא פועל - אז ניתן לזהות את הנשוא באופן וודאי, עליו לשאול "מי" או "מה" ולמצוא את הנושא. לעומת זאת, איתור הנושא, שהוא שם עצם, קשה במשפטים רבים משום ששמות עצם נמצא גם בתיאורים ובמושאים.

לאחר הכרת הלוואים מומלץ לפתוח בסימון עוד לפני זיהוי הנשוא והנושא משום שהם "פנימיים", כלומר, עשויים להופיע גם כחלק מנושא הכולל כמה מילים, לדוגמה:

חלוקת הספר ליחידות לימוד, פתרונות והארות

פרק א' - הברות (שבעה שיעורים)

עיון א' (1-5): הבה? חלוקה להברות תוך התחשבות בתנועות ובשוואים.

1: מטרות הפתיחה לגרום למוטיבציה ללימוד הנושא - הכרת ההברות והחוקים הקשורים בהן, עשויים לסייע בידיעת הניקוד.

מטרת משימת ההכנה לגרום לתחושה ראשונית של החלוקה הנכונה להברות, עדיין ללא כללים. קשה להגדיר מהי הברה ללא לימוד הכללים לחלוקה להברות, אך בדרך אינטואיטיבית זו נפגשים התלמידים בפעם הראשונה עם המושג וההגדרה ה"לא רשמית" - כל חלק בזה (כשהמילה מחולקת באופן שנשמע ברור) - נקרא הברה.

2: מומלץ להעתיק ללוח את המשפטים המחולקים נכון ממשימת ההכנה בעמוד 1, ולהשתמש בהם גם כהכנה להמשך: מדגישים בצבע את ההברות בכל מילה במשפטים אלו, תוך הדגשת הכלל ששווא, חטף ופתח גנובה אינם נחשבים תנועה. אח"כ סופרים בכל מילה במשפטים אלו את ההברות, את האותיות ואת התנועות ומגיעים למסקנה הכתובה בעמוד 2: מספר ההברות כמספר התנועות במילה.

ניתן לתרגל בכיתה עבודות הדומות למשימות א' ו-ב' ואת העבודות בספר לתת כש"ב. יש לשלב בתרגול גם מילים שבהן שוואים, חטפים ופתח גנובה.

בכל הברה תנועה אחת, ומה עם העיצורים שאין בהם תנועה? לגבי עיצורים ללא ניקוד בסוף מילה, או בניקוד פתח גנובה ישנה ההערה בתחתית עמוד 2. לגבי עיצורים שוואיים ההכוונה בהמשך:

3: יש לרענן את כללי השווא הנע והשווא הנח. ניתן לעשות זאת בעזרת מאגר מילים שבהן שוואים מסוגים שונים על הלוח ומיונם לפי השוואים. אח"כ יש להקנות לאן מצטרף כל שווא בעת החלוקה להברות, להדגים על הלוח ובספרים. במשימה ג' חשוב לנמק את הבחירה.

במשימה ד' נדרשים התלמידים בפעם הראשונה לחלק מילים להברות. הסימון הוא מקף כדי לגרום לבהירות ואי בלבול עם האות ו'. במילים ניתן רווח בין כל צרוף כדי לאפשר סימון המקף בכל מקום נדרש.

מטרת משימת ההכנה לעורר סקרנות מצד התלמידים לתופעה של שווא שנראה נח, אך לאחריו לא מופיע דגש קל. יש להדגים את התהליך על הלוח, ואח"כ לסכם בספרים.

יש להסביר את ההוראה במשימה א', להבין את הדוגמה ולתת לתלמידים לבצע את המשימה בכוחות עצמם על מנת לגרום להם להבנת התהליך ולהפנמתו. במשימה ב' חשוב לבקש מן התלמידים להסביר כיצד זיהו את סוג השווא, ולנמק את אופן החלוקה.

עיון ב' (8-6) : הברות פתוחות והברות סגורות

מטרת משימת ההכנה לגרום לתלמידים לחוש את ההבדל התנועתי והשמיעתי בין הברה פתוחה (שורה א') להברה סגורה (שורה ב'), ולקשרם לשמן: פתוחה - בסופן הפה פתוח בתנועה, או סגורה - הפה לא נע בסוף ההברה.

כדאי להדגיש בצבע את אימות הקריאה המסיימות את ההברות הפתוחות שניתנו לדוגמה בכלל ולהוסיף דוגמאות של הברות גם ללא אם קריאה. בדוגמאות של ההברות הסגורות מומלץ להדגיש את הסיומת: עיצור ללא תנועה, שווא, פתח גנובה, מפיק וכד', ולהוסיף דוגמאות שונות.

אפשר לערוך בכיתה עבודות דומות למשימות א' וב' המובאות בעמוד, ואת העבודה בספר להשאיר כש"ב. יש להציג את המילים למיון כשהן כבר מחולקות להברות ולשלב בהן תנועות, שוואים, חטפים, פתח גנובה, מפיק ואימות קריאה על מנת שהתלמידים יתנסו ביישום הכלל על כל חלקיו. לאחר המיון יש לנמק כל התאמה.

יש להקנות את השפעת הדגש החזק באופן פרונטלי, ואח"כ לקרוא את הנקודה הראשונה בסיכום בספר. את הנקודה השנייה מומלץ לתת לתלמידים לנסות להבין בעצמם ולהשלים בהתאם את החסר, ולבדוק אח"כ אם אכן הובנו הדברים.

יש לרענן את כללי ההבחנה בין דגש חזק לדגש קל. אין עניין כעת להתעכב על הדגש הקל וסימונו, אלא רק לזכור שכל דגש שבא אחרי תנועה הוא דגש חזק, והוא משפיע על סגירת ההברה שלפניו.

במשימה ג' לא ביקשנו לחלק את המילים להברות עקב הקושי לסמן מקף בין הברות המתחלקות בעזרת דגש. לכן ההוראה היא לזהות את סוג ההברות שבכל מילה. ניתן להדגים על הלוח במילים דומות, ולתת את המשימה כש"ב. חשוב לנמק כל בחירה.

ניתן לצלם את האיור תומך הזיכרון בהגדלה לתלייה ב"פינת הדקדוק" בכיתה. *8 ?INØ*

המסלול של המפתח אל הדלת המתאימה יעבור דרך המילים: יִלְקוּט, כִּפָּה, תַּפְנוֹחַ, תַּבְּנִיט, גִּלְגָּלִים, קָרָבָן, סַפִּין, טַפּוֹת, הַתְּלַבְּשֵׁת, הַצְּלִיחַ, דְּרָכָה, הַצְּטַלְמֶת, סִימָתָם. אפשר לתת משימה זו כשיעורי בית לסיכום הנושא, ולנתח את המילים עד להפנמת הכללים.

הברות מוטעמות והברות בלתי מוטעמות : (9-11) 'ע' ו'ר' (9-11)

מטרת משימת ההכנה להמחיש את המצב בו המילה נראית כמעט זהה, אך אופן הקריאה שונה עקב שינוי בהטעמה. יש לעמוד על כל נקודה מן הכללים המובאים בעמוד ולשאול שאלות נגדיות שידרשו מהתלמידות להוכיח הבנה, לדוגמה: מהו טעם? כיצד נקראת הברה שיש בה טעם? מה משמעות הסימן <, כמה הברות מוטעמות עשויות להיות במילה אחת?

יש לבצע את משימה א' או דומה לה בכיתה עד להבנת העיקרון.

אפשר לבקש מהתלמידים לנסות למצוא מילה שבה ההברה המוטעמת היא שתיים לפני הסוף, ולתת להם לגלות שהטעם (בעברית) מופיע תמיד בהברה האחרונה או הקודמת לה. *10 ?INØ*

במשימה ב' היה אפשר לתת לתלמידים לחלק בעצמם את המילים להברות, אך על מנת לאפשר להם להתייחס רק לנושא החדש: הטעם, מוצגות המילים כשהן מחולקות כבר. לשיעורי הבית אפשר לתת מילים שאינן מחולקות (אך ללא דגש חזק) ולבקש מהתלמידים לחלק כל מילה להברות, לסמן את ההברה המוטעמת ולציין את סוג הטעם: מלעיל או מלרע. (סימן לזיכרון: מלרע בהברה אחרונה כי לרע נותנים עונש ללכת לסוף...)

מטרת המובא בעמוד זה היא לתת טעם בלימוד הנושא ולהביא לשימוש בו גם לצורך דיוק בתפילה ובקריאת התורה. עם תלמידים הקוראים בתורה ניתן להרחיב חלק זה בהתאם לצורך. הפאן הדקדוקי של הנושא מובא בהמשך... *11 ?INØ*

עיון 12-15) : חוקי הברות

12) ?INØ : רצוי להכין כרזות המציגות בבהירות את חוקי הברות המופיעים בראש העמוד. יש להבהיר את הרווח שנוכל להפיק מהשימוש בחוקים אלו - נוכל לדעת לנקד את הניקוד הנכון: קמץ או פתח, ציירה או סגול וכד' לפי סוג הברה שהתנועה נמצאת בה.

בנוסח החוקים משתמשים במושגים "הברה פתוחה / סגורה" שנלמדו זה עתה, ובמושגים "תנועה גדולה / קטנה" שנלמדו בעבר. זה הזמן לרענן את הזיכרון בעזרת הטבלה המובאת בעמוד. לשם אימון כדאי לשלב פעילות של מיון תנועות לטבלה על הלוח וכד'.

לאחר הצגת החוקים והתרגול בסוג התנועות יש לתת מספר דוגמאות לכל חוק, ורק אז אפשר להתחיל את היישום של הכללים. (סימן לזיכרון: בהברה הפתוחה יש מקום לתנועה גדולה, אבל הסגורה... רק קטנה נכנסת בה). ניתן לדון אודות ניקוד הברות שאינן מוטעמות במילים שונות על הלוח, תוך רישום הנימוק כמו המובא בדוגמה במשימה א' בעמוד. ואת העבודה בספר להשאיר לש"ב. בשלב זה יש להקפיד על מילים ללא דגש חזק כדי לאפשר סימון ברור של החלוקה להברות, והתייחסות לכל הברה בפני עצמה.

13) ?INØ : יש להתאמן במשימות ג' ו-ד', או דומות להן, עד שהתלמידים מציגים שליטה בנוסח החוקים ובשימוש בהם לבחירת הניקוד הנכון בהברות בלתי מוטעמות במילים נתונות. גם כאן אין לשלב עדיין מילים שבהן דגש חזק.

14) ?INØ : המורה מציג מילה שבה יש דגש חזק ומבקש לעזור לו להחליט איזו תנועה תהיה לפני הדגש החזק, גדולה או קטנה? יתכן שיהיו תלמידים שיגלו כי היא תהיה קטנה כי הדגש החזק סוגר את הברה, ולפי חוק ב' התנועה בהברה סגורה בלתי מוטעמת תהיה קטנה. לסיכום ניתן לקרוא את הכללים בספר ולמלא משימה א' ומספר דוגמאות ממשימה ב' (השאר לש"ב).

15) ?INØ : רצוי למלא את משימה ג' בכיתה על מנת לעקוב ולסייע בעת שכתוב המילה מכתב בלתי מנוקד לכתב מנוקד תוך יישום חוק הברות בהתאם. התנועות הקטנות שיהיו כאן בשימוש: במשימה ג' - קובוץ ופתח, ובמשימה ד' - חיריק וסגול.

עיון ה' (20-16) : חזרה למבחן

שאלה 16: לקראת שיעור החזרה למבחן על התלמידים "לעבור" על החומר כדי שיהיו בעניינים ויוכלו להשתתף באופן יעיל בתרגילים. את החידות ניתן לפתור יחד, או כשיעורי בית ולבדוק יחד בכיתה. מטרת החידות לעורר נקודות חשובות בדרך מעניינת וחויייתית.

פתרונות לחידודים:

1. התנועות (מספר הברות כמספר התנועות).
2. השווא הנע והשווא הנח
3. עיצור, שווא נח, מפיק או פתח גנובה הם הסוגרים את הברה.
4. לכל מילה יש טעם בהברה אחת - האחרונה במילה או זו שלפניה.
5. חוקי הברות - הברה פתוחה בלתי מוטעמת תנוקד בתנועה גדולה, הברה סגורה בלתי מוטעמת תנוקד בתנועה קטנה.
6. בהברה בלתי מוטעמת התנועה שלפני דגש חזק תהיה תמיד תנועה קטנה.

שאלה 17: עבודה זו מצריכה יכולת אנלוגית טובה והבנת הנושאים הנלמדים. לפיכך, מומלץ למלא אותה יחד בכיתה תוך דיון והנמקת הדוגמאות הנבחרות מן המאגר. להלן התשובות:

1. ס-פָּרָה לעומת ספָּרָה, כמו מ-לָּכָה לעומת מלָּ-כָּה
הנימוק: בשניהם החלוקה להברות משתנה עקב שינוי בסוג השווא.
2. בָּא לעומת בָּה, כמו לו לעומת לָה
הנימוק: בשניהם באחת הברה פתוחה (אם קריאה), ובשנייה סגורה (מפיק).
3. ספָּר לעומת ספָּר, כמו בָּלֵש לעומת בָּלֵשׁ
הנימוק: בשניהם בראשונה שתי הברות סגורות עקב הדגש החזק, ובשנייה הברה אחת פתוחה והברה אחת סגורה.
4. רָצָה מלש' ריצה לעומת רָצָה מלשון רצון, כמו שָׁבו במשמעות חזרו לעומת שבו בשבי
הנימוק: בשניהם המילה נראית זהה, אך השוני הוא בהטעמה, אחת מלעיל ואחת מלרע.
5. שָׁל-חַן לעומת שו-לָה כמו גָל-עַד לעומת גי-לָה
הנימוק: בשניהם ניכרת השפעת חוק הברות: בהברה סגורה תנועה קטנה, ובפתוחה - גדולה.

18 ?INØ : עבודות ד', ה', ו' ניתן לבקש מן התלמידים למלא בבית כהכנה למבחן לאחר הדגמה בכיתה. בעת ההדגמה יש לבקש לנמק את התשובה ולהסתמך על הכללים שנלמדו.

19 ?INØ : עבודות ז', ח' ניתן לבקש מן התלמידים למלא בבית כהכנה למבחן לאחר הדגמה בכיתה. עבודות ט', י' כדאי למלא בכיתה תוך התייחסות לכל שלב ומשמעותו.

20 ?INØ : יש לערוך עבודה זו בכיתה מכיוון שצורת העבודה דורשת התייחסות למספר אלמנטים בזמנית. בתחילה על המורה לכוון לפעול בשני שלבים:

- א. מציאת הקשר בין המילים בזוג הראשון, מהי הפעולה שנעשתה במילה הראשונה בזוג.
ב. ביצוע פעולה זו במילה המוצגת בזוג השני.

תשובות:

חֲדָרָה - חֲדָרָה	(חלוקה להברות)	חֲדָרָה - חֲדָרָה
חֲלָקָה - חֲלָקָה	(חלוקה להברות)	חֲלָקָה - חֲלָקָה
נֶעְלָה - פ', ס'	(סיווג ההברות)	נֶעְלָה - פ', ס'
חֲלָקָה - ס', פ'	(סיווג ההברות)	חֲלָקָה - פ', ס'
סִיכָה - סִפָּה	(מכתיב מלא לכתוב חסר)	סִיבָה - סִפָּה
מִסֻּדָר - מִסֻּדָר	(מכתיב מלא לכתוב חסר)	מִכּוּפָר - מִכּוּפָר
פְּגִשְׁתֶּם - מלרע	(סיווג הטעם)	פְּגִשְׁנוּ - מלעיל
תִּקְרְבוּ - קְרָבוּ	(הפיכה לציווי בשווא מרחף)	תִּקְרְאוּ - קְרָאוּ

ניתן לערוך במתכונת דומה למופיע בעבודות החזרה. עבודות בדומה לד', ה', ו', ז', ח', ט', י'
- יהיו עבודות חובה. עבודות בדומה ל-ג', י"א - יהיו עבודות רשות.

בהכנת המבחן יש להקפיד לבקש חלוקה להברות באמצעות מקף רק במילים שאין בהן דגש חזק. כדי לברר הבנת החלוקה להברות במילים שיש בהן דגש חזק יש לבקש לכתוב את סוג ההברות במילים עם דגש חזק (בדומה לעבודה ה' בעמוד 18).

בשיעור החזרה על המורה לשים לב לנקודות הזקוקות לחיזוק לקראת המבחן, ובעת הכנת המבחן לפעול בשיקול דעת בהתאם לרמת ההבנה של התלמידים ושליטתם בחומר.

פרק ב' - שבעת הבניינים (עשרה שיעורים)

פרק זה אמור להיות חזרה והעמקה בנלמד בנושא בכיתה ז'. החזרה נערכת במספר שלבים:

- א. שחזור המושגים הקשורים בפועל בלווי הסבר והדגמה (עמוד 21)
- ב. חזרה על נטיות הבניינים ברמת זיהוי (מעמוד 22 עד 33), ועל הבניינים הכבדים בתוספת הקניית תופעות מיוחדות בהתפעל (מעמוד 33 עד 39).
- ג. רמזים וסימנים לניתוח פעלים (עמודים 40, 41) וטבלת סיכום ניקוד פעלים בגזרת השלמים (עמודים 42, 43)
- ד. השפעת אלמנטים שונים על הפועל: זמן, בניין, גוף, שורש, וחלוקה להברות. בכל חלק מובא סיכום נקודות הקשורות בהשפעת האלמנטים על הפועל. זיהוי האלמנט בפעלים דומים. בנייה וניתוח של זוגות פעלים השונים רק באלמנט הנלמד כדי להדגיש את צורת השפעתו על הפועל. לדוגמה: כשלומדים על השורש, יתבקש התלמיד לבנות שני פעלים בבניין קל, בזמן הווה, בגוף יחיד; האחד בשורש י.כ.ל. - יכול, והשני בשורש י.ש.ג. - ישן. הפעלים זהים בכל הנתונים ובכ"ז הניקוד שונה עקב שינוי אלמנט השורש. (מעמוד 43 עד 54)
- ה. עבודות חזרה מגוונות הכוללות ניקוד פעלים לפי נתונים, ניתוח פעלים, השוואה בין פעלים, שינוי אלמנט נבחר ועוד. הפעלים באים באופן מנותק מהקשר או בתוך משפט. (מעמוד 55 עד 61)

עיון א' (33-21) - חזרה על מושגים בפועל ונטיות הבניינים הקלים

21: ניתן לצלם את התרשים מעמוד זה ולבנות אותו על גבי הלוח תוך הסבר והדגמת כל מושג אחד אחרי השני.

22: בשלב זה החזרה נערכת ברמת זיהוי. התלמידים אמורים לגזור את כרטיסי הפעלים ולזהות בכל פועל על פי מבנהו את הבניין, הזמן והגוף ולהדביק במקום המתאים בלוחות הנטיות. תלמידים שאינם מעוניינים לפגוע בספר באופן שלא יאפשר שימוש נוסף יוכלו להעתיק את הפעלים למקום המתאים. אבל חשוב להתייחס למאגר הפעלים ולא לכתוב את הפעלים באופן עצמאי בהעברת הפועל מנטיית השורש המודגם לנטיית השורש האחד פ.ק.ד. מכיוון

שהמטרה כאן היא זיהוי והעלאת הידע הקודם ולא בנייה וניקוד של פעלים (משימה שתינתן פעמים רבות בהמשך). האפשרות הפחות מומלצת היא העתקה של הנטיות תוך החלפת השורש ל-פ.ק.ד. בכל מקרה של כתיבה (ולא גזירה והדבקה) על המורה לעקוב כי התלמידים ניקדו כראוי ולא ישננו נטיות שגויות. ניתן לצלם נטיות אלו ולבנות משחק: בכל בניין נטייה אחת כלוח, ונטייה מקבילה בשורש שונה - ככרטיסים להתאמה. אפשר לתת משחק זה לתלמיד שמסיים מטלה וממתין לחבריו או להוראה פרונטלית.

שאלה 23: לפני הגזירה רצוי לעורר את התלמידים לשים לב לשורש המשותף לכל הפעלים. ובמה הם שונים? בגוף, בזמן ובבניין. כדי לזהות את הזמן נשאל על הפועל: מתי? כדי לזהות את הגוף נשאל על הפועל: מי? כדי לזהות את הבניין נעביר לעבר נסתר ונחליף את השורש פ.ק.ד. ל-פ.ע.ל. אם קשה להעביר פועל שאינו שימושי בשפה לעבר נסתר, ניתן לחפש פועל המנוקד באופן זה בנטיות הקיימות ולהדביק במקביל.

שאלה 34-39: חזרה על נטיות הבניינים הכבדים. הקנייה של תופעות בהתפעל.

שאלה 37: את תופעת השיכול אמורים התלמידים להכיר מכיתה ז'.

שאלה 38: תופעת ההידמות חדשה עבור התלמידים. כדאי להדגים את תהליך ההידמות על הלוח ורק אח"כ לתת לתלמידים למלא בספרים. פעלים נוספים שניתן להדגים דרכם תופעה זו הם פעלים מהשורשים הנתונים בגופים אחרים, לדוגמה: הִטְפְּלוּ, הִדְבְּרוּ, הִתְמַמְּוּ וכד'

שאלה 40-42: סימנים לניתוח פעלים

שאלה 40: תלמידים רבים יערכו לעצמם סימנים לניתוח פעלים בדומה לאלו המופיעים בעמוד זה. אך החלטנו להציג זאת באופן ברור לטובת תלמידים הזקוקים לתיווך בארגון החומר. כפתיחת השיעור ניתן לבקש מהתלמידים למצוא בעצמם סימנים לניתוח פעלים ולסכמם על הלוח בצורת משושים. אפשר, לדוגמה, לבקש סימן של משהו משותף לכל הפעלים בזמן עתיד וציווי בבניין נפעל, או להפך: מה רומזת התחילית מ'? לאחר שהתלמידים הבינו את העיקרון ניתן לפנות לסקירת הרמזים בספר תוך הדגמת כל סימן כנדרש במשימה הראשונה בעמוד 41.

שאלה 41: מטרת תרגול זה להביא לשימוש בסימנים שניתנו בעמוד הקודם. אם רוצים שהסימנים אכן יסייעו יש לציין בכל פעם איזה סימן הופיע במילה. לדוגמה: התבשל, הבשיל - תחיליות ה' של עבר בהפעל, והת עבר בהתפעל, אדביר ואדבר - תחילת א' של אית"ן - זמן עתיד, אדביר - חיריק מלא של הפעיל וכד'.

עיון 42-43): טבלת פלא לניקוד פעלים

עיון 42): כאשר נדרש התלמיד להגיע לשליטה בניקוד הפעלים בכל הבניינים כדאי שיהיה לו כלי נוסף לניקוד מלבד השליטה הבסיסית בנטיות כל בניין ובניין. טבלה כזו לא היינו ממליצים להציג בפני התלמידים בראשית הלימוד כי תחסר להם ההתנסות במצבים השונים של הפעלים ויקשה עליהם לקלוט את הדברים כשהם חסרי הקשר. אך לאחר שהתלמידים נחשפים לנטיות השונות אפשר לתת להם להשתמש גם בדרך זו. אפשר לבקש מן התלמידים לבדוק אם הטבלה אכן מציינת את כל מקרי היוצא דופן בפעלים ע"י סריקת הנטיות בעמודים הקודים ואיתור מקרים יוצאי דופן בכל תנועה. ניתן להמחיש זאת בצביעת התנועות על לוח נטיות מלא.

עיון 43): מטרת תרגול זה להביא לשימוש בסיכום הניקוד המובא בטבלה בעמוד הקודם.

עיון 44-47): השפעת הזמן והשפעת הבניין על פעלים - תזכורות ואימונים

עיון 44): הכללים יושלמו בכיתה תוך הדגמה והסבר. ניתן להתחיל עם מתן מספר דוגמאות על הלוח, ולבקש מן התלמידים למצוא את המשותף לפעלים מבחינת הזמן והמבנה. לדוגמה: הִזְמִין, הִתְלַבְּשׁוּ, הִקְפִּיצָהּ, הִתְנַפְּחָתִי - זמן עבר, תחילית ה"א. אם התלמידים מוצאים קודם את התחילית המשותפת, יש לשאול: מה גרם לכך, במה הפעלים דומים: בגוף, בבניין או בזמן? אפשר גם להפנות את התלמידים לעמוד 40 לעיון ברמזים הקשורים בזמן.

במשימה א' הדרישה היא זיהוי הזמן בכל פועל. האותיות שבפנים הן רק לבדיקה ושעשוע. בעת הבדיקה בכיתה כדאי להמליץ כיצד ידענו שהפועל הוא בזמן... לדוגמה: להסתכן - זהו שם פועל כי זה מתאים להמשך של "הוא רוצה ... להסתכן". וכד'.

עיון 45): יש להתנסות במילוי חלק מן הטבלה בכיתה, ורק לאחר שהובנו המטלות הן בחלק של בניית הפעלים והן בחלק של ניתוח הפעלים - אפשר לתיתה כשיעורי בית. בעת הבדיקה רצוי לערוך דיון קצר על כל זוג מילים; איזה שינוי מהותי קיים בניקוד שלהם, ומדוע? רצוי להיעזר בעת ההסבר באחד מן הכללים מן העמוד הקודם.

עיון 46): גם כאן ניתן להתחיל במשימת מציאת המשותף למספר פעלים, כמו: הִתְלַבְּשׁוּ, סִפְּרָה, קָצַר - בכולם דגש בעה"פ, כולם מהבניינים הכבדים פֶּעַל, פָּעַל והתפעל, ואז להשלים את הנדרש. וניתן גם להפנות לעמוד הרמזים לעיון ועבודה עצמאית ורק אח"כ לבדוק.

47: בחלק 2 של המשימה בעמוד מוזכר המושג "דגש משלים" יש לעורר את ההבחנה בין "דגש תבניתי" המופיע בתבנית המילה כמו בבניינים הכבדים, לבין "דגש משלים" המופיע כהשלמת חסר של אות שנפלה, בבניין נפעל נ' הבניין (כל הפעלים בעתיד ובציווי, אֶקְתֵּב) ובבניין התפעל עקב חוק ההידמות (הטפּל).

עיון 1' (52-48) : השפעת הגוף והשורש על הפעלים - תזכורות ואימונים

48: גם כאן ניתן להתחיל בהצגת רשימת מילים כמו: קָשָׁם, קִשְׁרָה, מְסָרוּ וכו' וכנגדה רשימת מילים נוספת: קִשְׁמָתָם, קִשְׁרָתָם, מְסָרְתָן. יש לבקש מן התלמידים לגלות לפי מה החלוקה. (בטור הראשון פה"פ בקמץ כמו בכל הנטיות, ובטור השני בשווא בגופים נוכחים ונוכחות בלבד).

מוקש שקיים בניקוד גופים נוכחות ונסתרות בעתיד הוא הניקוד בעה"פ. לצורך כך ניתן הטיפ בעמוד. המורה יכול להדגים ע"י פעלים מבניינים שונים.

49: גם כאן מומלץ לדון על השוני בין הפעלים בכל זוג, ולהיעזר בכללים שבעמוד הקודם.

50, 51: הפעילות דומה לנ"ל, אלא שכאן המשתנה הוא השורש וכל המתלווה לכך.

עיון 2' (54-52) : השפעת חוק ההברות על ניקוד הפעלים

52: יש להסביר ולהדגים את הנדרש בכיתה, ורק חלק מן המשימה להשאיר לשיעורי בית.

54: פעילות דומה נערכה כבר בפרק הקניית חוקי ההברות, אך כאן העניין מוזכר שוב כדי לקשר בין חוק ההברות לניקוד המוכר בפועל.

עיון 3' (62-55) : חזרה על הפועל בגזרת השלמים בשבעת הבניינים והכרת מצבים מיוחדים

55: בשלב זה התלמידים עוסקים בהשוואה וזיהוי האלמנטים השונים בפעלים. עדיין אין צורך לשיים בכתב את הזמנים, הגופים והבניינים אך למעשה כדי להשוות התלמיד צריך לאתר לעצמו את הנתונים של שורש, זמן גוף ובניין על כל פועל.

56: גם כאן על התלמיד להשוות בין פעלים אך הפעם עליו גם לציין מה הנתון שגרם לשינוי, ולהשתמש בשמות הזמנים, הגופים והבניינים.

67: כאן התלמיד צריך לשלב גם הבחנה בין המשמעויות השונות שנוצרות עקב שינוי הבניין, ולהתאים את הניקוד למשמעות שמתאימה בכל משפט.

- 58: INØ? בעבודה ד' אמורים לקבל מן המשולשים את הצירוף: הכל טוב.
- 59: INØ? התלמידים נדרשים לבנות פעלים הזהים למודגשים בכל הנתונים פרט לנתון שמצויין לשינוי. לאחר הכתיבה יש לבדוק האם שני הפעלים: המודגש והחדש אכן זהים בכל הנתונים פרט למתבקש? הפועל החדש אינו מתאים בהכרח למשמעות המשפט.
- 60: INØ? זהו דגם שאלה מצוי במבחנים חיצוניים.
- 62: INØ? על המורה לשקול מתי לשלב מידע זה, האם לפני המבחן, או לאחריו. התלמידים לא אמורים להיבחן על מצבים בהם לא מדובר בפועל מגזרת השלמים, אך טוב שיחשפו לכך כהעשרה.
- את המבחן ניתן לערוך במתכונת דומה למופיע בעבודות החזרה. עבודות בדומה לג', ו', ז', ח' - יהיו עבודות חובה. עבודות בדומה ל-ב', ט' - יהיו עבודות רשות.
- בהכנת המבחן יש להקפיד להציג רק פעלים מגזרת השלמים בעלי שלוש אותיות שורש. לגוון בצורה מאוזנת בין הבניינים, השורשים, הזמנים והגופים.
- בשיעור החזרה על המורה לשים לב לנקודות הזקוקות לחיזוק לקראת המבחן, ובעת הכנת המבחן לפעול בשיקול דעת בהתאם לרמת ההבנה של התלמידים ושליטתם בחומר.

פרק ג' - בעולם השמות (תשעה שיעורים)

בפרק זה ילמדו התלמידים לנקד מספר משקלים בשם על נטיותיהם. לשם כך יחזרו על המושגים של "נפרד", "נסמך" ו"נצמד". מהי סמיכות וחלקיה, לשון יחיד ולשון רבים, זכר ונקבה בשם ובשם המספר. כך יוכלו לגשת לבניית נטיית שם עצם הכוללת נטיית הנפרד והנסמך, וכן נטיית השם ביחיד וברבים לפי כינויי הגוף.

עיון א' (63-66) : הכרת מושגים בשם העצם ברמת זיהוי

עיון 63 : ניתן להתחיל את הנושא בתפזורת כרטיסים שיוצמדו על הלוח ובהם שמות עצם בצורות שונות, כמו: שְׁלִיחַ, שְׁלִיחִים, שְׁלִיחַ- , שְׁלִיחֵי- , שְׁלִיחוֹ, שְׁלִיחוֹנִי, שְׁלִיחֵיהֶם ולבקש מן התלמידים לנסות למיין את המילים הללו לקבוצות. אם מתקשים - המורה ממיין והתלמידים מכלילים, למשל: שְׁלִיחֵים, שְׁלִיחֵי, שְׁלִיחֵיהֶם - כל אלה לשון רבים. שְׁלִיחַ- , שְׁלִיחֵי- הם צורת נסמך. שְׁלִיחוֹנִי, שְׁלִיחוֹ, שְׁלִיחֵיהֶם - הם צורת נצמד, נטיות שייכות. אח"כ אפשר לסדר זאת בטבלה כמו המופיעה במשימה א' בעמוד 64. לסיכום קוראים את הכתוב בספר ומתרגלים בעמוד 64.

מטרת ההקנייה היא שהתלמידים יכירו את צורות והמושגים ברמה של זיהוי. בהמשך ילמדו התלמידים לבנות צורות אלו בעצמם ותידרש הבנה של המושגים "נסמך", "רבים" וכד'.

עיון 64 : אם ניכר שהתלמידים הבינו את העיקרון, אפשר לתת חלק מעמוד זה לשיעורי בית.

עיון 65 : נושא זה, של הבחנה בין זכר ונקבה בשם העצם ובשם המספר אינו חיוני לנושא המרכזי של ניקוד שמות בנטייה. זהו נושא חשוב בפני עצמו שמצאנו לנכון לחדדו בפרק זה, אך בעת הצורך ניתן לדלג על עמודים 65, 66, 68 עד 71 ולעבור מיד לניקוד הנסמך וכינויי השייכות. (אפשר לתת עמודים אלו כמשימות רשות ואתגר בחופשת חנוכה וכד').

עיון ב' (67-71) : הקניית ניקוד סיומות צורת הנסמך

עיון 67 : כתרגול המורה ירשום על הלוח שמות עצם שונים בסיומת קמץ ה' כמו: מְגִלָּה, מְצֹנָה וכן בלשון רבים: פְּסִים, מְעִילִים, וכן: תְּפִלוֹת, מְחַשְׁבוֹת וכד'. על התלמידים להפוך כל מילה לצורת נסמך, לנקד את הסיומת ולהוסיף סומך מתאים, לדוגמה: מגילת אסתר.

לידיעתכם: הכלל אומר כי לא ייתכנו בסמיכות שני נסמכים, לדוגמה: נעלי וגרבי הילד. המצב המוצג במשימה א' הינו שרשרת של נסמך לנסמך שמשמש גם כסומך. הנושא הזה מורכב מעט, ואין כאן המקום להרחיב ולהעמיק בו. **ההקנייה המרכזית** בעמוד צריכה להיות סביב הניקוד של סיומות הנסמכים. לכן מומלץ לבקש להדגיש בצבע את סיומות הנסמכים המופיעים במשימה א'.

יש לדון עם התלמידים מדוע במילים גלימת, תמונת, אספת מצאנו פתח בסיומת, לעומת המילים ארמון, שרביט שלא היה פתח בסיומת - כי במילים הראשונות היה קמץ ה' בסיום המילה בצורת הנפרד (גלימה, תמונה, אספה) ואילו באחרות לא. וכן מדוע מצאנו סיומת צירה במילים: חקי, משרתי וגינוני, ואילו המילה משכורות נשארה כפי שהיא בנפרד? - כי רק כאשר הסיומת ברבים היא 'ים' - משתנה הסיומת בנסמך (כמו שכתוב בכללים).

ע' 72-75) : ניקוד כינויי השייכות ביחיד וברבים

72 ?INØ: ניתן להתחיל בהקראה של הטקסט המופיע בתחתית העמוד, פעם כמו שהוא, ופעם תוך פירוק נטיות השייכות שבו. לדוגמה: במקום "רגליו" לומר: רגליים שלו. ולבקש מן התלמידים לחוות דעתם, מתי הטקסט נשמע יפה יותר. השימוש בנטיות שייכות מקצר את המלל ומייפה את השפה.

ההטיות המופיעות בעמוד מתאימות לכל שמות העצם כאשר החלק הראשון בכל נטייה "פתוח" לכל התחלת מילה, ורק האות האחרונה במילה תנוקד באופן קבוע לפי כינוי השייכות. בהטיות לו ניתן לראות גם את הבדלי הכתיב בין נטיות היחיד לנטיות הרבים: בכל נטיות הרבים נמצא את האות י'.

73 ?INØ: מתחילים במשימת זיהוי והבנת נטיות שייכות תוך הבחנה בין צורת יחיד לרבים. אח"כ עוברים להקנייה של הניקוד של הכינויים. ניתן לבקש מן התלמידים לשנן את צורת הניקוד לפי ההטיות המופיעות בעמוד 72, או למלא אותן בשם עצם כמו: שם, שְׁמִי וכו', לנקד בהתאם את כינויי השייכות ולשנן לפי זה. אך כדי להקל את השינון חילקנו את התנועות לניקוד השולט ולמקומות בהם מופיע הניקוד האחר. אפשר לבקש מן התלמידים להגיע למסקנות אלו בעצמם מתוך עיון בהטיות, וכך יקל עליהם להשתמש בכך בעת הלימוד.

75 ?INØ: יש לתרגל בעבודות דומות בכיתה ובבית עד לשליטה מליאה בניקוד כינויי השייכות. יש לשים לב כי במשקלים רבים ניקוד שם העצם משתנה בנטייה, כמו: עֶפְרוֹן שלי - עֶפְרוֹנִי. לכן,

בשלב זה, אין לדרוש מן התלמידים לכתוב נטיות של שמות כאלה. במשימות בהן התלמיד נדרש לכתוב נטיות בעצמו, יש להציג רק שמות עצם שאינם משתנים בנטיה (כמו שהקפדנו במשימה ד'). אך במשימות בהן על התלמיד להשלים את ניקוד השם הנטוי שמנוקד כבר בחלקו, אפשר להציג שמות מכל המשקלים ולנקד את ההתחלה כראוי, ועל התלמיד רק להשלים את ניקוד כינוי השייכות כפי שלמד. (כמו במשימות ג' וה').

עיון 76-79: הכרת מושגים הקשורים במשקלי השמות

עיון 76: ניתן להציג על הלוח מספר תבניות שמקום השורש שלהן "פתוח" בצורת ריבועים. על התלמידים להציע שורשים שייצרו מילים משמעותיות. המילים ייכתבו על הלוח סביב התבנית - מה המשותף למילים אלו? לכולן ניקוד זהה, אותיות מוספיות זהות, רק השורש שונה. בשפת הדקדוק נאמר שמילים אלו הן בעלות אותו משקל, אותה תבנית.

עיון 77: לפני מילוי משימה ב' יש לתרגל בכיתה הבחנה בין שורש ומוספיות במילים המופיעות במשימה א', בחינה האם אכן האותיות המוספיות הן רק א.ו.י.מ.ת.נ.ה. וסיווגן ל-תחליות, תוכיות וסופיות. במשימה ב' בחלקים א', ב', ג' יוכלו התלמידים להיעזר בכך שכל המילים ברשימה הן בנות אותו שורש, וכך יגלו אילו אותיות נוספו בכל פעם. ברשימה ד' יצטרכו התלמידים לזהות את האותיות העיקריות מבחינת המשמעות ללא היעזרות במשקל. לעיתים יוכלו להיעזר בכך שלא תיתכנה אותיות מלבד א.ו.י.מ.ת.נ.ה. לאותיות המוספיות, ממילא כל אות אחרת חייבת להיות שייכת לשורש.

עיון 78: אפשר לתת כשיעורי בית אחרי הדגמה בכיתה.

עיון 79: הצבעים שאינם מקובלים במשקל הכללי של הצבעים הם: תכלת, חום, לבן. התשובה לשאלה במס' 2 היא - עֶלְזָן. במס' 3 - מִסְדָּר. במס' 4 - נְבָחָה. במס' 5 - צִנְנָת. העיקרון במשימות אלו להבין את תהליך בניית המילים ושימוש משמעותי במשקלים בשפה.

עיון 80-81: ניקוד שמות בהטייה במשקלים של תנועה אחת מליאה

עיון 80: כאמור, פעמים רבות נמצא כי הניקוד המקורי של השם משתנה בנטייה, לדוגמה: סִפָּר - סִפְרָי. הציירה והסגול הפכו לחיריק ושווא. אך לעיתים אין שינוי בניקוד המקורי, לדוגמה: שִׁלְחָן - שִׁלְחָנִי. הקובוץ, השווא והקמץ נשארו כמו במילה המקורית, החיריק וה' נוספו בתור כינוי שייכות. על המורה להתכונן לכך שיתכן שהתלמידים יתקשו להבחין בין שינוי בניקוד המקורי לבין שינוי הנובע רק מהוספת כינוי השייכות. לצורך הבנת הדברים יש לערוך בכיתה

את משימת ההכנה המופיעה בעמוד זה תוך דיון על כל מילה - מה השתנה ולמה. במשימה, מוצגת מילה בנפרד ומספר דוגמאות של נטיות, אפשר לבקש מן התלמידים להדגיש בצבע את הניקוד של המילה המקורית, ואת הניקוד של אותן אותיות בנטיות ולבדוק האם השתנה או שניקודן התקיים.

לאחר סימון ✓ לצד המילים שלא השתנו וניקודן התקיים גם בהטייה (כוס, סליל, רכוש) מגיעים למסקנה כי בכולן היתה הברה אחת ובה תנועה מליאה.

81 תינן: זוהי הקבוצה הראשונה של המשקלים, כל המשקלים שבהן הברה אחת ובה תנועה מליאה שכפי שראינו בעמוד הקודם, הניקוד שלהן מתקיים בהטייה. עלינו להיזכר רק בניקוד כינויי השייכות וכבר נוכל לנקד כראוי את כל ההטיות של מילים ממשקל זה.

82-83 תינן: ניקוד נטיות משקלים שבהם הברה סגורה בשווא נחיתתנועה מליאה

82 תינן: יש לערוך בכיתה היכרות עם המשקלים השייכים לקבוצה זו, לראות מה המשותף לכולם - הברה סגורה בשווא נח (כולן מתחילות בתנועה קטנה שאחריה השווא הוא נח), ובסופם - תנועה מליאה (חיריק מלא, חולם מלא או שורוק). יש לעבור על המילים לדוגמה, לזהות בכל אחת את השורש ואת המוספיות.

יש למלא עם התלמידים את חלק "ההתבוננות" במשקלים ועמידה על הניקוד הבסיסי שלהם. יש לרענן את נושא ההברות (בכל הברה תנועה אחת, השווא הנח מצטרף להברה הקודמת, והנע - לבאה אחריו) הברה סגורה שאינה מוטעמת תנוקד בתנועה קטנה. לפיכך ההשלמות הן: "שתי", "האחרונה", "מלרעיים", "סגורה", "קטנה", "נח", "קל". תלמידים שמתקשים לעקוב אחר הדיוקים יסתפקו בהשלמה ושינון הניקוד כמו שהוא בלי להבין את סיבתו.

משימה א' ניתן להתחיל בכיתה ולתת לסיים בבית.

83 תינן: עד כה עסקנו בניקוד המילים הבסיסיות במשקל, כעת נעבור לניקוד הנטיות שלהן. הכלל לגביהן כמו בקבוצת המשקלים הקודמת - הניקוד מתקיים בנטייה ואינו משתנה. לכן, גם כאן, נקפיד להעתיק את הניקוד היסודי לנטיות ולהוסיף את כינויי השייכות כמו שלמדנו.

במשימה ב' על התלמידים לנקד בעצמם את מילות היסוד בהתאם למשקל זה הפותח בתנועה קטנה, ואח"כ לבנות בהתאם את הנטייה. לפני משימה זו אפשר לתת לבנות נטיות לשמות ממשקל זה שיוצגו בניקודם על הלוח, ורק אח"כ לדרוש גם ניקוד של המילה הבסיסית.

ע'סור פ' (84-86) : ניקוד נטיות משקלים שבהם הברה סגורה בדגש חזק+תנועה מליאה

84 ?INØ : יש לפעול על פי העקרונות שהוזכרו בשיעור הקודם לקבוצת המשקלים מס' 2.

המיילים להשלמה בעבודת "ההתבוננות": "שתי", "האחרונה", "מלרעיים", "סגורה", "קטנה", "תנועה", "חזק".

85 ?INØ : במשימה ב' לא היצגנו שמות ממשקל הפותח בחיריק מכיוון שללא ניקוד הוא דורש תוספת י' שיפריע לניקוד המקורי. לכן הוספנו את משימה ג' שבה על התלמיד להשמיט את ה' הנוספת ולנקד בחיריק חסר ודגש באות שחאריה. לדוגמה: סיפורים - ספורים.

86 ?INØ : במשימה זו, על התלמיד ליישם את הנלמד עד כה; לזהות את המשקל, לנקד את התחלת המילה בהתאם לניקוד הבסיסי ואת כינוי השייכות בהתאם לנלמד קודם. אפשר לערוך עבודה זו בכיתה תוך דיון פורה על כל מילה, או לערוך תרגול דומה כהכנה ולתת משימה זו כעבודת כיתה בה יבחן המורה את הבנת הנלמד ואת הצורך בחזרה ותרגול.

ע'סור ח' (87-91) : משקלים שבהם קמץ ותנועה מליאה, תופעת ריחוק הטעם

87 ?INØ : דוגמאות נוספות לתרגול ההבחנה המופיעה בתחתית העמוד: חבית, ככיר, קבוש, אפיק, מכון, נבון - שהם שמות שבהם לא נשמע דגש, לפיכך התנועה היא קמץ, לעומת השמות בהם נשמע הדגש, ולפיכך התנועה שלפניו היא פתח: לפיד, תפוז, תפוד, כביר, סכין, ספיר.

88 ?INØ : במשימה ב' יש לבחון את הבנת הכלל של השינוי בנטייה - בצורת הנפרד יבוא קמץ, ואילו בנטייה - שווא. לדוגמה: מכון שלהם - מכונם.

89 ?INØ : תלמידים עירניים יציעו כפתרון לבעיה המוצגת בעמוד זה, את הרעיון הכתוב בעמוד 87, והוא השימוש בדגש כהבחנה בין תנועה קטנה או גדולה לפניו. אך הפיתרון המוצע כאן מאפשר הבחנה גם בשמות שבשורש שלהם אין אותיות ב.כ.פ., ואי אפשר להשתמש בהעזרות בדגש. במשימה א' יש לנקד קודם את צורת הרבים, ולפיה את צורת היחיד.

90 ?INØ : יש לתרגל עם התלמידים בניית שם לפי נתונים כמו הנדרש במשימה ב', מכיוון שבדרך כלל הדרישה היתה לפי נתונים כמו: תפוז שלי. כמו"כ לפני מילוי משימה ג' יש לתת תזכורת על ההבדל בין כתיב מלא לכתיב חסר כדי שידעו להשמיט את האות י' בהפיכה מכתוב מלא לכתיב חסר מנוקד. אם ניכר שהתלמידים הבינו את הנקודות הללו, אפשר לתת עמוד זה כשיעורי בית.

91: יש להדגים את תהליך ריחוק הטעם בצורה חזותית על הלוח. לדוגמה: מקום. הטעם מלרע - הקמץ בהברה הסמוכה לטעם. ואילו ברבים: מקומות, הטעם שוב מלרע, אך הקמץ היה אמור להיות בהברה שאינה סמוכה לטעם, ולכן הפך לשווא. כתרגול אפשר לרשום על הלוח רשימת מילים שרק בחלק מהן התרחשה תופעת ריחוק הטעם והתבטלות הקמץ, ועל התלמידים לזהות ולנמק. (רקודים, מכוניות, קדושים, נמלים, יתומה, בכורים, ספינים, מנופים, גבוהים)

עיון 6' (99-92): חזרה למבחן

16: לקראת שיעור החזרה למבחן על התלמידים "לעבור" על החומר כדי שיהיו בעניינים ויוכלו להשתתף באופן יעיל בתרגילים. את החידות ניתן לפתור יחד, או כשיעורי בית ולבדוק יחד בכיתה. מטרת החידות לעורר נקודות חשובות בדרך מעניינת וחוייית.

פתרונות לחידודים:

1. את מין שם העצם בוחנים לפי צורת היחיד כי בצורת הרבים הסיומות מבלבלות: לא תמיד סיומת ים' לזכר (ביצים) ולא תמיד סיומת ות' לנקבה (שולחנות)
2. שלוש צורות לשם העצם: נפרד, נסמך ונצמד.
3. למילים בעלות משקל זהה יש ניקוד ואותיות מוספיות.
4. במשקלים בהם יש הברה סגורה לפני הברה מליאה אין שינוי בנטייה.
5. בתופעת ריחוק הטעם הקמץ שאינו סמוך להברה המוטעמת משתנה לשווא.
6. להבחנה בין משקל הפותח בקמץ לבין משקל הפותח בפתח ניתן להיעזר בשינוי ללשון הרבים ולבדיקה האם הצליל נשאר א' או שהשתנה לפתח.

95: המילים שנוצרות מהאותיות: טעם רחוק

96: אם לא נערכה הקנייה של נושא הזכר והנקבה בשם המספר, יש לדלג עמוד זה.

97: חלק מן הנטיות זהות באותיות, אך יש לנקד לפי הסדר המקובל: גְּלִידָתְךָ, גְּלִידָתְךָ וכד'.

99: יש לשים לב שבחלק מזוגות המילים שני הזוגות הם מאותו משקל, ואז השינוי גורם לאותם שינויים בניקוד, אך כאשר כל זוג מילים ממשקל שונה, השינוי שייגרם לא יהיה זהה. לדוגמה: פְּטִישׁ-פְּטִישׁ (הפתח נשאר) לעומת פְּקִיד - פְּקִידךָ (הקמץ התבטל).

בשיעור החזרה על המורה לשים לב לנקודות הזקוקות לחיזוק לקראת המבחן, ובעת הכנת המבחן לפעול בשיקול דעת בהתאם לרמת ההבנה של התלמידים ושליטתם בחומר.

פרק ד' - השפעת האותיות הגרוניות

בפרק זה שלושה נושאים: 1. שוואים וחספים 2. תשלום דגש 3. תופעות מיוחדות: פתח גנובה והנמכת תנועה. כמו שהקדמנו בתחילת "המדריך למורה" (עמ' 6-7) הנושא שמקובל להתמקד בו בביה"ס היסודי הוא תשלום דגש. על המורה להפעיל שיקול דעת בהתאם לאפשרותו להרחיב גם בפרקים הנוספים. בכל אופן, חשוב שתהיה לתלמידים מודעות לחספים בגרוניות ולתופעות מיוחדות שנגרמות עקב שילוב גרוניות בשורש המילה.

שאלה 100-103): חטף במקום שווא בגרוניות

בשיעור זה יש להקפיד להציג בדוגמאות רק פעלים שבהם השווא בגרונית חייב להשתנות לחטף, כלומר - פעלים שהגרונית בהם אמורה לקבל שווא נע. במקרים בהם הגרונית אמורה לקבל שווא נח יש מצבים שהיא נשארת בניקוד שווא, ויש מצבים ששתי האפשרויות תקינות. פירוט על כך יינתן בשיעור הבא.

שאלה 100): שימו לב למשימת ההכנה המובאת בעמוד, תוכלו לנצלה כפעילות פתיחה להמחשת הצורך בתנועה בגרונית במקום השווא.

שאלה 101): מומלץ לתת לתלמידים לגלות בעצמם את הכללים על ידי רישום הדוגמאות על הלוח ובחינה: אילו חספים יש? איזה חטף שכיח ביותר? מה מאפיין את חטף הסגול? ומתי נמצא חטף קמץ?

הערה: לפי גרסת בני אשכנז נמצא חטף קמץ גם כאשר הוא מופיע לאחר קמץ קטן, לדוגמה: צְהָרִים, בְּאֹנִיָּה וכד', אז - שתי התנועות הראשונות נקראות כחולם: צוהָרִים, בּוֹאֹנִיָּה. לעומת זאת, לפי גרסת בני ספרד הקמץ שלפני חטף הקמץ הוא קמץ רחב, ולכן נקרא כמו: צוהָרִים, בּוֹאֹנִיָּה. כדי לא להיכנס לפולמוס זה, נמנענו מלהזכיר דוגמאות כאלה.

לאחר הדגמת הנושא אפשר לתת את שני העמודים הבאים כשיעורי בית.

שאלה 102): בכל שורה בטבלה יבנה התלמיד שני פעלים: האחד רגיל והשני בשילוב גרונית במקום שאמור להינקד בשווא. על התלמיד לשים לב לכך ולנקד בחטף מתאים ולא בפתח, קמץ כראות עינו. בפועל: קל, עתיד, מדבר, א.ר.ז. יצטרך להשתמש בחטף סגול.

שאלה 103): כשם שבפועל נצפה שהתלמיד ידייק בניקוד כל הפועל, כך בשם נקווה שיוכל להקפיד על ניקוד מדוייק כפי שלמד בפרק הקודם בספר. בכל אופן ההתמקדות כעת היא על השווא בפועל הרגיל ועל חילופו בחטף בגרונית.

עיון 104-105 : שווא המתקיים בגרוניות

עיון 104 : בנושא זה באה לידי שימוש ההבחנה בין הברה מוטעמת להברה בלתי מוטעמת. הכללים נראים מורכבים, ולכן יש להתחיל במשימה א' המופיעה בעמוד - להשלים את הכללים תוך תשומת לב למשמעותם. לבחון כל מילה בטור השייך לכלל ולראות שאכן השווא בה הוא מהסוג המסויים - ולנקד בהתאם לכלל.

עיון 105 : בעמוד זה נלמד כלל שלכאורה מיותר אך במצבים בהם ניתן לבחור באפשרות הרצויה (שווא נח בהברה בלתי מוטעמת) יש להקפיד לסמן דגש קל אם מחליטים על שווא בגרונית, ולא לסמן דגש קל אם מחליטים על חטף. לדוגמה: תִּחְבֵּשׁ / תִּחְבֹּשׁ ולא תִּחְבֵּשׁ או תִּחְבֹּשׁ.

בנוסף, יש בעמוד תרגול להפנמת הכללים. כדי להקל על ההתייחסות למרכיבים השונים בכלל מפורט התהליך בקביעת הניקוד; בחינת סוג השווא, סוג ההברה והניקוד בהתאם. במספר 1. השווא הוא נח בהברה מוטעמת ולכן הוא יישאר גם בגרונית. במספר 2. השווא הוא נח בהברה בלתי מוטעמת ולכן ניתן להשאירו או להופכו לשווא. ובמספר 3. השווא הוא נע ולכן ייהפך לחטף. מומלץ לערוך **בוּחַן קצָר** על נושא המשנה: שוואים וחטפים בגרוניות.

עיון 106-107 : תשלום דגש מוחלט (בדגש משלים)

עיון 106 : ניתן להציג כפתיחה סיטואציה של רצון לקנות משהו ללא מזומנים, מה עושים? אפשר לשלם בכרטיס אשראי... גם בניקוד המילים כאשר אי אפשר לסמן דגשים - בגרוניות - יש צורך לעיתים לתת תשלום במקום הדגש. כיצד? **נותנים תנועה גדולה לאות שלפני הגרונית** במקום הקטנה שהיתה. יש להדגיש שאת התשלום נותנים באות שלפני הגרונית ולא בגרונית עצמה. עם תלמידים מוכשרים ניתן להגיע להבנה - התופעה מתאימה לחוק ההברות: ברגע שאין דגש ההברה שהיתה סגורה נפתחת, ולכן התנועה בה צריכה להיות גדולה במקום קטנה.

עיון 107 : ההדגשה בדוגמאות של תופעת תשלום הדגש היא על שתי אותיות: עיבוי לאות שלפני הגרונית ולניקוד שלה, ורשת אפורה תחת הגרונית שהיתה אמורה לקבל דגש וגורמת לשינוי. בעת מילוי המשימות כדאי להרגיל את התלמידים להקיף את הגרוניות שהיו אמורות לקבל דגש ורק אחר כך להמשיך במשימת הניקוד. לעיתים יופיעו בפועל שתי גרוניות, אבל רק אחת מהן רלוונטית לנושא, סימון הגרונית המקבילה לאות המודגשת יקל על מילוי המשימות.

עיון 107 : תשלום הדגש בפועל מתחלק לשני סוגים: 1. תשלום לדגש משלים המופיע בבניין נפעל, ובו הוא תשלום קבוע לכל גרונית ולאחר כל ניקוד. 2. לעומת דגש תבניתי בבניינים הכבדים שאז

לא ניתן תשלום לכל הגרוניות אלא בהתאם לכללים. התחלנו בתשלום הדגש בבניין נפעל שהוא פחות מורכב ודרכו יתרגלו התלמידים את משמעות התופעה ואת החלפת התנועות.

עיון ק' (108-113) : תשלום דגש משתנה (דגש תבניתי)

עיון 108 : יש להבהיר כי שלא כמו בבניין נפעל, בשאר הבניינים - תשלום הדגש אינו קבוע. יש גרוניות שהדגש מושמט ואין תשלום, יש גרוניות שרק בחלק מן הפעלים יש תשלום ובחלק לא. נתחיל בקבוצה ראשונה של גרוניות שבה בכל מקרה יהיה תשלום דגש - לגרונית א' ור'. במשימה רצוי לבקש להדגיש את הגרונית שגורמת לשינוי, את התנועה שמשתנה עקב תשלום הדגש בכל פעם.

עיון 109 : על מנת למנוע ניחושים ודרכי פעולה לקויות נדרש התלמיד בכל פעם לסמן האם יהיה תשלום דגש או לא. עליו לבדוק באיזו גרונית מדובר, ואם זו לא א' או ר' - איזו תנועה לפני הגרונית, ואז להחליט האם יהיה תשלום דגש. רק אח"כ ינקד את הפועל החדש בהתאם.

עיון 110 : יש להדגיש שלדגש באות ח' אין תשלום, אבל כמובן הדגש מושמט. וזהו ההבדל היחיד בין פועל רגיל לפועל שבו עה"פ, שהיתה אמורה להיות דגושה, היא ח'. כדאי להציג את "מנורת התשלומים" ולהסבירה על גבי הלוח תוך מתן דוגמאות.

עיון 111-113 : לאחר הדגמה בכיתה אפשר לתת עבודות אלו כשיעורי בית.

עיון ה' (114-117) : ניתוח פעלים שבהם תשלום דגש ותשלום דגש בשם

עיון 114 : יש להסביר ולהדגים את דרך הפעולה המפורטת בספר.

עיון 115 : הצירוף שנוצר במשימה ב': טוב, ובמשימה ג': מאד.

עיון 116 : זוהי משימה המסכמת את כל נושא תשלום הדגש בפועל. על התלמיד לזהות את הבניין של כל פועל מודגש, לכתוב מעליו נטיה מקבילה משורש רגיל (בהתאם לפירוט בתחתית העמוד) ולבחון כנגד מה עומדת הגרונית, האם קיים שם דגש? האם במצב המסויים נדרש תשלום או לא? ולנקד בהתאם. בבדיקה בכיתה יש לבקש נימוק.

עיון 117 : כאמור, תשלום לדגש משלים בשם יהיה קבוע, אך הדגש המצוי יותר הוא תבניתי ולכן התחייחסו רק לאפשרות זו. גם במשימות החזרה והמבחן יש להקפיד לדרוש בהתאם.

יש לערוך בוחן על נושא "תשלום דגש" בפועל ובשם עצם לפני שעוברים לתופעה הבאה.

עיון 118-119 : פתח גנובה

118 ?INØ : לידיעתכם: יש המכנים פתח זו בשם "פתח גנוב", אך מקובל לקרוא לה "פתח גנובה" במשמעות של "פתח של אות גנובה". תופעה זו מתרחשת כאשר לה"פ היא ח' או ע'. לעומת זאת, כאשר לה"פ היא א' זוהי גזרה מיוחדת המכונה לה"א וניטת בצורה שונה, לדוגמה: ממלא, וכאשר לה"פ היא ה' זוהי גזרה מיוחדת המכונה לה"ה וניטת בצורה ייחודית לה, לדוגמה: בונה, פרט לחמישה שורשים המקבלים פתח גנובה, והם: גבה, כמה, מהמה, נגה, ותמה. (גובה פמה וכו') יש שמצאו לשורשים אלו סימן בר"ת: ג"ן כת"ם. בספרנו אין צורך ללמוד שורשים אלו בעל פה אלא להיות מודעים לכך. בדוגמאות ובפעלים במשימות השונות וכמובן במבחן נדרוש מהתלמידים התייחסות לפעלים הקשורים לקבוצה זו בלבד, בלי לבלבל עם פעלים שבהם לה"פ היא גרונית אך משורשים שאינם מקבלים פתח גנובה.

במשימה א' על התלמידים להבחין בין פעלים המסתיימים בחולם, חיריק או שורוק - שיקבלו בסופם פתח גנובה, לבין פעלים שמסתיימים בתנועות אחרות ולא יקבלו פתח גנובה.

119 ?INØ : לידיעתכם: כאשר תנועת הציירה היתה אמורה להופיע באות שלפני גרונית ואינה בהווה, מקור ושם הפועל - מתרחשת תופעת הנמכת תנועה והציירה הופך לפתח. אך על מנת לא להכביד על התלמידות הצגנו כאן רק את המקרים בהם מופיע הפתח הגנובה ורק על כך ייבחנו בשלב זה.

עיון 120-121 : הנמכת תנועה

לידיעתכם: תופעת הנמכת תנועה מתרחשת כאשר האות שלפני הגרונית מנוקדת בתנועה שנחשבת "גבוהה" בין התנועות. כדי להקל על ההגייה והמעבר מתנועה גבוהה ל"עומק הגרון" מתרחשת הנמכת התנועה; התנועה הגבוהה שלפני הגרונית הופכת לנמוכה. "גובה התנועה"

מסודר בצורה המכונה "טרפז התנועות": גבוהה u גבוהה i
 בינונית O נמוכה a בינונית e
 בספרנו זה התייחסנו למצב אחד שנגרם עקב הנמכת תנועה:

הפיכת תנועת סגול סגול לפתח פתח בפעלים בזמן הווה בגוף יחידה כאשר לה"פ היא גרונית. להלן דוגמאות למקרים נוספים בהם מתרחשת הנמכת תנועה להעשרת הידע שלכם: החליט במקום החליט, נחבט במקום נחבט, שבח במקום שבח ועוד... השינוי ביחידה בהווה הינו שינוי בולט המשליך גם על ההיגוי והכתיב, ולכן נבחר שינוי זה להדגמת התופעה.

עיון ח' (122-125) : חזרה למבחן

16 ?INØ : לקראת שיעור החזרה למבחן על התלמידים "לעבור" על החומר כדי שיהיו בעניינים ויוכלו להשתתף באופן יעיל בתרגילים. את החידות ניתן לפתור יחד, או כשיעורי בית ולבדוק יחד בכיתה. מטרת החידות לעורר נקודות חשובות בדרך מעניינת וחוייית.

עבודות החזרה כוללות תרגול על כל שלושת נושאי הפרק. אם נערכה בכיתה הקנייה רק על חלק מנושאי הפרק על המורה להורות לתלמידים למלא רק חלק מן העבודות בהתאם לנלמד. וכמובן להקפיד לבחון רק על כך.

פתרונות לחידודים:

1. בדרך כלל גרונית לא תנוקד בשווא אלא בחטף במקום.
2. במקרה שהשווא הוא נח ומופיע בהברה מוטעמת הוא מתקיים גם באות גרונית.
3. הדגש לא יופיע באות גרונית.
4. פה"פ בעתיד ובציווי בבניין נפעל אמורות לקבל דגש, אם הן גרוניות יקבלו תשלום דגש.
5. כאשר אות גרונית אמורה לקבל דגש (לא בנפעל) תקבל לעיתים תשלום דגש לפי החלוקה שב"מנורת התשלומים". (א' ר' - תמיד, ע' ה' - רק לתנועת קובוץ, ח' - ללא תשלום).
6. פתח גנובה בח' או ע' המופיעות בסוף מילה לאחר חיריק, חולם או שורוק, וכן לאחר ציירה בהווה, מקור ושה"פ.
7. תופעת הנמכת תנועה גורמת לשינוי בתנועות שבסמוך לאות גרונית.

123 ?INØ : התשובות: א. תִּפְרָק: תשלום דגש, ב. אֶחָשֵׁב: תשלום דגש, ג. מְנַצְחָת: הנמכת תנועה, ד. שׁוֹקֵעַ: פתח גנובה, ה. יַעֲמְדוּ: תשלום דגש, ו. מְפַצֵּחַ: פתח גנובה, ז. אֶעֱקֹף: חטף במקום שווא והידמות התנועה, ח. לְהִדְף: חטף במקום שווא והידמות התנועה, ט. ?טְהָרוּ: תשלום דגש וחטף במקום שווא.

124 ?INØ : הצירוף שאמור להתקבל במשימה ד': בלי שינויים.

במשימה ה' במשפט ד' יש לשים לב שבשורש צ.ר.ב. יש תשלום דגש: צָרְבָת, ובצ.ר.ע. יש הנמכת תנועה: צָרַעַת. השם "אֲדָמָת" ניתן מנוקד כדי שיוכלו לזהות את משקל השמות הללו.

בשיעור החזרה על המורה לשים לב לנקודות הזקוקות לחיזוק לקראת המבחן, ובעת הכנת המבחן לפעול בשיקול דעת בהתאם לרמת ההבנה של התלמידים ושלטתם בחומר.

פרק ה' - אותיות השימוש (עשרה שיעורים)

פרק זה עוסק בהקניית ניקוד אותיות השימוש מ.ש.ה. ו.כ.ל.ב. כשהן בפני עצמן וכשהן מיוחדות (כוללות ה"א הידיעה). דרך הלימוד מדורגת בחלוקה לתתי נושאים, כשהעיקריים ביותר הם שתי הקבוצות: מ.ש.ה, ו- ו.כ.ל.ב. יש לעקוב כי החומר מובן שלב אחר שלב ולסוף כל קבוצה לערוך סיכום ביניים.

שיעור א' (126-128) : היכרות וניקוד מ' ש'

126 ?INØ מטרת משימות אלו היא לערוך היכרות מחודשת לאותיות השימוש ולנחיצותן בשפה.

שיעור ב' (129-132) : ניקוד ה' הידיעה וחזרה

129 ?INØ הסיכום המצופה (כמובן שהדוגמאות אינן מחייבות, כל דוגמה מתאימה לתקבל):

דוגמאות	לפני האותיות	הניקוד
המיליס, ההמלטה	ה' ה' שאיט קמוצו	ה
הקצחה, הקלי, הקלטים	א' ע' ז' (חול נע' קמוצה)	ה
הקדים, הקשובה, הקלובה, הקמחים	ה' מ' ע' המנקדו בקמץ או במטץ קמץ	ה

131 ?INØ התשובות המצופות: 1. ב, 2. ג, 3. ב, 4. ד. - כמובן שיש לבקש מן התלמידים לנמק.

132 ?INØ לאחר תרגול מתאים בכיתה אפשר לתת דף זה כש"ב לסיכום הנושא לקראת בוחן.

שיעור ד' (133) : בוחן על אותיות מ.ש.ה. והקניית ניקודן הרגיל של אותיות ו.כ.ל.ב.

133 ?INØ יש להאיר את תשומת לב התלמידים למוקשים בניקוד וכל"ב (בלבול עם תנועות סגול) ש' השימוש) וציירה (מ' השימוש), וכן הצורך בהשמטת הדגש הקל כפי שמופיע בתרגול בעמוד. על המורה להבחין בחלק הדורש חיזוק ולתת ש"ב בהתאם.

עיסור ה' (134-137) : ניקוד אותיות ו.כ.ל.ב. לפני אות שוואית

תופעות "פירוק צרור שוואים" ו"כיווץ דיפטונג"

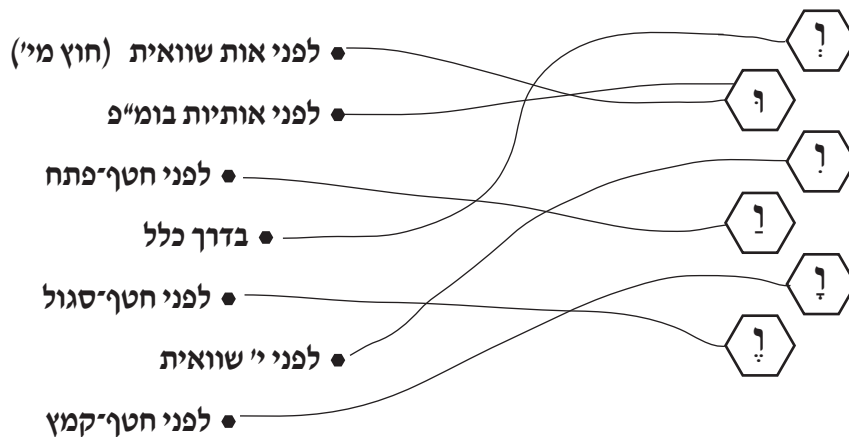
יש ללכת שלב אחר שלב לפי המובא בספר. מומלץ להדגים על הלוח ולהציג צילומים של האיורים המופיעים בספר כתומכי זיכרון לתופעות הנלמדות.

עיסור 137 התשובות במשימה ד:

1. וְאֹבֵן - פירוק צרור שוואים.
2. לִימִינִי - כיווץ דיפטונג.
3. בְּקִפְדָּה - שווא מרחף (תוך הימנעות מדגש קל ב-פ')
4. וַיִּבְקַר - פירוק צרור שוואים וכיווץ דיפטונג

עיסור ה' (138-139) : ניקוד אותיות ו.כ.ל.ב. לפני חטף וניקודן לפני בומ"פ

עיסור 139 הסיכום המלא:

ניתן לסכם זאת במחברת גם בצורת טבלה כמו המופיעה בספר בכל השלבים הקודמים.

עיסור 140 משימה ה' עשויה להיערך בבית כעבודת סיכום על ניקוד האות ו'. ובנוסף יש לתת תרגול על

ניקוד אותיות השימוש כ.ל.ב. בהתאם לנדרש לקראת בוחן על ניקוד האותיות ו.כ.ל.ב.

התשובות במשימה ו': 1.ב, 2.ג, 3.ד, 4.א, 5.ד, 6.ג.

עיסור 1' (142-143): **בוחר על ניקוד האותיות ו.כ.ל.ב. וחזוק הגיית השווא המרחף**

נושא היגוי השווא המרחף אינו חלק אינטגרלי מן הנושא הדקדוקי, אך ניצלנו במה זו לחיזוק הדיוק בהיגוי החשוב בעיקר בתפילה, כדי לעודד את היישום בכיתה.

עיסור 5' (144-145): **הדגש אחרי אותיות השימוש, צירוף של מספר אותיות שימוש**

144 ?INØ בשלב זה חוזרים להזכיר את כל אותיות השימוש מ.ש.ה. ו.כ.ל.ב. לקראת סיכום הנושא. אמנם עניין השמטת הדגש הקל בראש מילה בעת הוספת אותיות ו.כ.ל.ב. הוזכר כבר (ראו עמוד 133 למטה), אך כעת אנו עורכים השוואה בין מצב זה להוספת אותיות השימוש מ.ש.ה. לפני אות דגושה.

145 ?INØ משימה א' נועדה לאימון בזיהוי אותיות השימוש הנוספות למילה המקורית, ולהבחנה בתופעה כי לעיתים תתוספנה יותר מאות שימוש אחת למילה. מומלץ לתרגל באופן דומה למובא במשימה ב' על גבי הלוח בכרטיסים, ולערוך את התזכורת בכיתה. את המשימה בספר אפשר לתת כשיעורי בית.

עיסור ח' (146-147): **אותיות השימוש כ.ל.ב. מיודעות**

146 ?INØ יש לתרגל בכיתה במשימות דומות, ולבקש להתכונן לחזרה על כל אותיות השימוש.

עיסור 6' (148-154): **חזרה למבחן**

16 ?INØ לקראת שיעור החזרה למבחן על התלמידים "לעבור" על החומר כדי שיהיו בעניינים ויוכלו להשתתף באופן יעיל בתרגילים. את החידות ניתן לפתור יחד, או כשיעורי בית ולבדוק יחד בכיתה. מטרת החידות לעורר נקודות חשובות בדרך מעניינת וחוייית.

מכיוון שהניקוד באותיות כ.ל.ב. מיודעות וברצף של כמה אותיות שימוש מורכב במיוחד לא התעכבנו עליו בעבודות החזרה, ניתן לבחון על כך רק במידה והתלמידים הצליחו להפנים את כל הכללים וגילו שליטה בחומר.

פתרונות לחידודים:

1. התנועה המקובלת באותיות השימוש מ.ש.ה. היא תנועה קטנה ואחריה דגש.
2. אם האות הבאה אחרי אותיות מ.ש.ה. היא גרונית, אין דגש. לאותיות מ.ה. יהיה תשלום.
3. אותיות כ.ל.ב. המופיעות לפני חטף תנוקדנה בתנועת דומה לחטף; פתח לחטף פתח וכד'

4. לפני שווא - ו' החיבור תנוקד בשורוק, כ.ל.ב. בחיריק, והשווא יהפך למרחף.
5. אם נוספת אחת מאותיות השימוש ו.כ.ל.ב. לפני י' שוואית השווא של הי' מתבטל.
6. הדגשים בראש מילה קלים, אבל אם מופיעות לפנין אותיות השימוש מ.ש.ה.ה הדגש הופך לחזק, אם מופיעות לפנין אותיות השימוש ו.כ.ל.ב. הם מתבטלים.
7. אם נוספות אותיות שימוש למילה שכבר מיודעת בה' הידיעה - אותיות השימוש מ.ש.ו. - נוספות על הה"א, אך אותיות השימוש ו.כ.ל.ב. נוטלות את ניקוד הה"א והיא נשמטת.
- 149 ?INØ התשובות: לילדים - כיווץ דיפטונג, וְעֹבֹדָה - הידמות התנועה, מֵאֲבָא - תשלום דגש, הָעֶרְב - תשלום דגש, בְּתַפְלִין - פירוק צרור שוואים (הדגש ב-ת' נשמט), בְּאֲמָת - הידמות התנועה, לְאֲדָמָה - תשלום דגש (ל' מיודעת), וְשִׁמְרָתָם - פירוק צרור שוואים.
- 150 ?INØ הצירוף שאמור להתקבל: מדויק.
- 151 ?INØ הצירוף שאמור להתקבל: מרחף.
- במשימה ז' במשפט מס' 6 יש לשים לב שהשווא במילה מְצַפֵּת הוא שווא נע (תחת אות דגושה) ולא שווא מרחף.

פרק ו' - תחביר (עשרה שיעורים)

פרק זה עוסק במבנה המשפט ובמרכיביו. כל מילה ניתנת לסיווג באופנים שונים; הסיווג המוכר לתלמידות עד כה הוא: שם עצם, פועל, תואר. שליטה בסיווג זה תקל על הקליטה של הסיווג החדש: נשוא, נושא, לוואי (תואר השם) ותיאורים (תואר הפועל). ישנה אפשרות להקדיש זמן לחיזוק ההבחנה בין שם עצם, פועל ותואר ורק אחר כך לעבור לפרק התחביר. אך אנו החלטנו להסתמך על הידע הבסיסי שנרכש בעבר, ולחזק בכל פעם את הסוג הנדרש בלי להקדיש לכך פרק לימוד בפני עצמו. לדוגמה: בעת לימוד איתור הנשוא, יש לחפש במשפט את הפועל, כאן יש לבסס את זיהוי הפועל וכן הלאה.

מכיוון שהמושגים המוזכרים בפרק זה חדשים עבור התלמידים, מומלץ לבקש מהתלמידים להעתיק את המושגים החדשים שנלמדים בנושא למחברת עם הגדרותיהם והדגמה עצמית.

עיון א' (156-159) : מהו תחביר? גרעין המשפט, איתור הנשוא

שאלה 157 : בעת בדיקת משימה א' יש לנסות להשמיט את המילים שנבחרו כגרעין המשפט ולחוש את נחיצותן.

שאלה 158 : לאחר תרגול דומה אפשר לתת עמוד זה כשיעורי בית.

שאלה 159 : יש להבהיר כי בתחביר אנו נדרשים לנתח משפטים, ולקבוע את סוג המילים: מה נושא המשפט? מה הנשוא? וכו' כדי לאתר בצורה קלה ונכונה יש סדר בניתוח. החלק הראשון שמומלץ לאתר הוא: הנשוא. בשביל לזהות את הנשוא יש לדעת לזהות פועל - מילה המביעה פעולה וניתנת להטיה לפי גוף וזמן (אפשר לשאול עליו "מי?" "מתי?"). על המורה לבחון האם פעולה זו מוכרת לתלמידיו ולבססה לפי הצורך.

עיון ב' (160-163) : איתור הנשוא והתאמתו לנשוא

שאלה 160 : בשלב ראשון יש להקפיד להציג רק משפטים שבהם הנשוא עונה באופן ישיר על השאלה "מי?" שנשאלת על הנשוא. אפשר לשלב את הנשוא בתחילת המשפט, באמצעו או בסופו, אבל תמיד יענה על השאלה "מי?".

161 ?INØ : בסיווג המילים לשם עצם, פועל ותואר מילות התואר סווגו תמיד כתארים, אך כאן נראה שאותה מילה יכולה לשמש במספר תפקידים במשפט, ולכן גם הסיווג יהיה שונה, בהתאם. לדוגמה: "הקטנים" - אם מילה זו נוספת לנושא נתון, היא תואר, ואם אין - יתכן שהיא הנושא.

162 ?INØ : השאלה "מי?" מתאימה לדמות; אדם או בעל חיים. אך כשהנושא הוא דומם או צומח, השאלה "מי?" לא תהיה מדוייקת ולכן הוצע כאן כאלטרנטיבה שנייה השאלה "מה?" על הנושא. משלב זה ניתן לשלב במשפטים הניתנים לניתוח גם נושא העונה לשאלה "מה?" הנשאלת על הנושא. גם במשפטים המובאים בעמודים הבאים יידרשו התלמידים להתמודד גם עם איתור נושא העונה על השאלה "מה?".

סיכום (164-168) : מספר כללים בקשר לנושא ולנושא, וסיכום

164 ?INØ : כדי להשתמש בכלל שאומר ששם המופיע אחרי מילת יחס אינו נושא, על התלמידים לזהות מהי מילת יחס. לצורך כך הובאה רשימה מליאה של כל מילות היחס הקיימות בשפה. כמובן שאין צורך לשננה בעל פה, אך הדרישה היא לדעת לזהותן. אפשר להזכיר את ההבחנה בין מילות קישור למילות יחס; מילות אינן ניתנות להטייה, ומילות יחס ניטות. לדוגמה: אבל - מילת קישור ללא הטייה. את - אותי, אותך וכו' - מילת יחס ניטת.

165 ?INØ : לאחר תרגול דומה אפשר לתת משימות אלו כשיעורי בית.

166 ?INØ : גם בעמוד זה, כמו בעמוד 161 מוכח כי בניתוח משפטים מילה אחת עשויה לשמש למספר תפקידים, ובהתאם לכך יוכרז סיווג התחבירי. ניתן לראות במשפטים כי לשם העצם מוספת ה"א הידיעה, ולפועל לא.

167 ?INØ : עבודה זו מסכמת את הכללים השונים שנלמדו בהקשר לאיתור הנושא.

לתשומת לבכם: המילה "עדשים" היא לשון נקבה. (ראו במילון).

יש לבקש מן התלמידים לשנן את הנלמד בחלק "גרעין המשפט" למבחן קצר.

סיכום (169-171) : בדיקת שאלות החזרה ומבחן קצר בנושא: "גרעין המשפט"

עיון ה' (172-175) : מודעות להרחבת המשפט ואיתור הלוואי

172 ?INØ : החלק החסר במשפטים במשימת ההכנה הוא מושא. בחרנו להציג משפט חסר מושא מכיוון שחלק זה נצרך ביותר, וכשהוא חסר מורגש כי המשפט אינו שלם. אך מבחינת סדר הכרת מרחיבי המשפט המושאים יבואו בסוף מכיוון שקשה לזהותם.

173 ?INØ : הלוואי אינו חלק דומיננטי וחיוני ביותר במשפט אך הוא שכיח ביותר, וקל להבחנה, לכן נבחר בראשונה.

שימו לב לדיוק בהתאמה של מילת השאלה עליה עונה הלוואי: "איזה" - לזכר, "איזו" - לנקבה, "אילו" - לרבים.

174 ?INØ : הלוואי יכול לענות גם על שאלות נוספות מלבד שאלת "איזה", מכיוון שגם תשובות על שאלות של "כמה?" "של מי?" וכד' מהוות **תואר לשם** אליו הן מצטרפות.

במשימה ד' הדרישה היא לזהות את הנושא, אבל כמובן שבשלב המקדים יש לזהות את הנושא כדי לשאול עליו "מי?" ולגלות את הנושא.

175 ?INØ : אם נראה כי התלמידים הבינו את הנלמד, אפשר לתת עמוד זה כשיעורי בית.

עיון ו' (176-179) : התיאורים

177 ?INØ : בלימודי המשך בעל-יסודי הדרישה היא לסווג כל תיאור לפי סוגו: תיאור זמן, תיאור תכלית וכד'. אך על מנת לא לגרום לתלמידים בלבול בין המושגים השונים, החלטנו בשלב זה לדרוש רק את זיהוי התיאור במשפט ולא את סיווגו. על מנת להקל את מלאכת זיהוי התיאור ניתנה הטבלה בעמוד זה. היכרות עם הסוגים השונים תגרום למודעות וקלות בזיהוי ותמנע את הטעות שהמושג "תיאורים" ו"תואר הפועל" זהים. תואר הפועל הוא רק מיליות כמו: במהירות, בקושי וכד' ואילו תיאורים כוללים מגוון תוספות לפועל המתארות במילה ובדרך כלל במספר מילים את המקום, הזמן, הסיבה, התכלית, התנאי (וכו'...) של הפעולה.

178 ?INØ : כדי להדגיש את הקשר בין התיאור לבין הפועל ניתנה משימה ג'. ורק במשימה ד' נדרשים התלמידים לזהות בעצמם את התיאורים. גם בכיתה מומלץ ללכת בהדרגתיות זו, אך אפשר לתת את המשימות עצמן לביצוע כעבודות בית.

עיון 180: התיאורים כחלק ממרכיבי המשפט (180-182)

עיון 181: שוב מוצגת המחשה לעיקרון כי אותה מילה יכולה לשמש לתפקידים שונים. כדי לבצע את משימה א' יש לזהות בע"פ את הנשוא, את הנושא ואם המילה המודגשת אינה מגרעין המשפט לבדוק את מה היא מתארת - שם (לוואי) או פועל (תיאור).

במשימה ב' ניתן להפנות את התלמידים לסגנון משפטים כמו בדוגמאות שבראש העמוד.

עיון 182: הנושא המובא בעמוד זה חשוב מכיוון שהוא אמנם נספח לנושא התיאורים, אך משמש הכנה ללימוד החלק הבא בהרחבת המשפט - המושאים כמשלימי הפועל. התיאורים נחשבים כ"מרחיבי הפועל", הם מרחיבים את הפועל ונותנים עליו מידע רב, אך הפועל יכול להיות מובן גם בלעדיהם. לעומת זאת, כאשר נוסף מושא לפועל זוהי "השלמה", מכיוון שבלעדיו הפועל נמצא חסר. כמו שמפורט בהמשך - פועל הזקוק להשלמת מושא נקרא "נצרך". על מנת להבין הבדל מהותי זה הודגש כאן כי משפט יכול להיחשב שלם גם ללא תיאורים.

עיון 183: היכרות עם המושא ושילובו כחלק ממרכיבי המשפט (183-185)

עיון 183: אפשר לערוך את משימת ההכנה בכרטיסי משפטים על הלוח ולהוסיף לכל משפט את כל החלקים המוכרים שנלמדו כהרחבת המשפט ובכל זאת להגיע למשפט חסר ולא מובן.

עיון 184: בעמוד זה עדיין אין שליפה ממשית של הנלמד אלא היכרות עם החלק הנקרא "מושא" במשפט. רק בהמשך יידרשו התלמידים לזהות בעצמם את המושא

עיון 185: לא היצגנו את כל השאלות עליהן עונה חלק ה"מושא" במשפט מכיוון שהן רבות ביותר: את מי, עם מי, למה, בשביל מה וכו'. הכלל מובא בהערת "שימו לב" מובא כי המושאים עונים על שאלות שבהן סימן יחס + מי, או סימן יחס+ מה. "סימן יחס" מכונה כל אות יחס (אותיות ב.כ.ל.מ. שיכולות לבוא בהטייה בי, בך, לו, לה וכו') וכל מילת יחס (מפורטות בעמוד 164) וכמו שאמרנו שם, השם המופיע לאחר סימן יחס (אות או מילה) אף פעם לא ישמש כנושא - וכאן אנו רואים שתפקידו במשפט הוא מושא.

בלימודי ההמשך העל-יסודיים מחלקים את המושאים לשני סוגים: מושא ישיר העונה על השאלות "את מי", "את מה" באופן ישיר. ומושא עקיף שעונה על שאר השאלות. אך שוב, בשלב זה, החלטנו לא להכביד על התלמידים במושגים ותתי מושגים ולדרוש מהם רק לזהות את החלק כ"מושא" לפי ההכללה המובאת בעמוד זה.

עיסור ט' (186-188) : שלבים בניתוח משפט וחזרה למבחן

186 INO : בשלב זה התלמידים הקיפו את כל החומר הנלמד בפרק, נותר לתת בידם את התוכנית לסדר עבודה בניתוח משפט. המשפטים שנבחר להדגמה ולתרגול יהיו עדיין משפטים פשוטים ובעלי פועל. כל משפט שנכתב נבדוק האם התלמיד יהיה מסוגל לנתח אותו לפי התוכנית שהיצגנו בדף זה, אם המשפט מורכב - נותר עליו לעת עתה. וכך נפעל כמובן במבחן.

187 INO : את המשחק ניתן לנצל כחזרה לקראת המבחן או כשעשוע לאחריו.

